

PÁLFFY GÉZA

A MAGYAR KIRÁLYSÁG ÚJ FŐVÁROSÁ: POZSONY A XVI. SZÁZADBAN¹

1. Bevezetés: a téma kutatásának problémáiról

A XVI. században a török hódítás következtében kifli alakúra fogyatkozó Magyar Királyság új fővárosává váló Pozsony 1526 utáni történetének vizsgálata számos problémát rejt magában. Egyrészt: mivel a magyar állam kora újkori fővárosa immár csaknem száz esztendeje Szlovákia igazgatási központja, sőt 1993-tól az új Szlovák Köztársaság fővárosa, így teljesen érthetően mind a magyar, mind a szlovák történetírás komoly érdeklődést mutat története iránt. Ennek ellenére — miként *Elena Mannová* nemrég megjelent historiográfiái áttekintéséből is kitéjük² — a XVI. század vonatkozásában e kutatások az 1945 utáni évtizedekben nem voltak igazán jelentősek, így csupán kisebb eredményekkel egészítették ki *Ortvay Tivadar* vagy *Emil Portisch* meghatározó összegzéseit.³ Miközben a magyar vizsgálatok a kérdést érthetően elsősorban a Magyar Királyság fejlődésének egésze, azaz országos (politikai, közigazgatási, gazdasági stb.) szempontból vették elemzés alá, ugyanezt a szlovák kutatások főként a város- és helytörténet különböző aspektusaiból vagy legfeljebb a magyar uralkodókoronázások helyi szemszögéből,⁴ azaz belülről szemlélve tanulmányozták. Ám ezek az egymást elvileg jól kiegészítő eredmények sajnos csak kivételes esetben reflektáltak egymásra. Valójában a két történetírás egészen a legutóbbi időkig Pozsony históriája kapcsán (is) úgymond elírt egymás mellett. Ezért is tekinthető egyfajta mérőföldkőnek a 2005-ben előbb magyarul, majd egy esztendő múlva szlovákul is meg-

1 A tanulmány (különösen a 6. alfejezet) az *MTA BTK TTI „Lendület” Szent Korona Kutatócsoport* által elnyert Lendületi II. kutatási projekt (2012–2017) támogatásával készült. Külön köszönöm *Szabó András Péter* kollégámnak a kutatócsoport külső tagjaként végzett szepességi forrásfeltáró munkáját, amelynek több friss eredményét hasznosíthattam írásomhoz.

2 *Mannová*, 2005.

3 *Ortvay*, 1912; *Portisch*, 1933. Kivételt képez a városi levéltár kora újkori oklevélsorozatának regesztá-kiadása: *Horváth* II–IV.

4 *Štefan Holčík* eredetileg 1986-ban megjelent kötete (4. jav. kiad.: *Holčík*, 2005) azért is figyelmet érdemel, mert magyarul, németül, sőt lengyelül is napvilágot látott, így a magyar mellett a közép-európai szakmai közönség is ismeri.

jelent várostörténeti tanulmánykötet, amely a kutatási helyzetfelmérés, a legfőbb újdonságok közzététele és a párbeszédkeresés terén is sok újat hozott.⁵

Másrészt: a magyar és a szlovák történettudomány együttműködését hosszú időn át alapvetően gátolta, sőt nehezíti mind a mai napig — így Pozsony történetének feltárása kapcsán is — a nyelvi (megértési) probléma. Miközben a vizsgálati szempontok jól kiegészíthetnék egymást, addig a szorosabb együttgondolkodás és a szakmai reflexiók elé óriási akadályokat állít, hogy az elmúlt időkig a legalapvetőbb írásokból is csak igen kevés jelent meg a másik tudományosság nyelvén, legyen szó akár korszak-monográfiákról, akár meghatározó esettanulmányokról.⁶ Noha e téren az elmúlt bő egy évtizedben — elsősorban a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete Kora újkori osztályát vezető *Tünde Lengyelová (Lengyel Tünde)* és munkatársai, illetve a Magyar–Szlovák Történelem Vegyesbizottság eredményes konferencia-szervezőmunkájának köszönhetően — a XVI–XVII. századi társadalom- és várostörténet területén jelentősebb előrelépések történtek,⁷ ezek Pozsony kutatását (az említett 2005–2006. évi tanulmányköteteket kivéve) kevésbé érintették.

5 *Czoch – Kocsis – Tóth*, 2005; *Czoch – Kocsis – Tóth*, 2006., ill. e kötetek folytatásaként a város modern kori történetéről a *Pozsony város történetei / Dejiny mesta Bratislavy* című sorozatban több is megjelent. Ezek jegyzékét l. <http://www.agenturapacisposonium.sk/web/kiadvanyok.html> — letöltés: 2013. április 2. E munkák közül a kora újkort is érinti: *Tóth Á.*, 2009. Vö. még hasonlóan figyelemre méltó vállalkozás a közép- és kora újkori várostörténet kapcsán: *Csukovits – Lengyel*, 2005 és szlovákul *Csukovits – Lengyelová*, 2005.

6 Emiatt a bibliográfiában a magyar tanulmányok szlovák, illetve a szlovákok magyar változatait is (alapnyelvüknél) mindenütt megadjuk.

7 Érdemes ezeket a konferenciákat a XVI–XVII. század kapcsán dátumokkal, helyszínnel és témájukkal (illetve, amennyiben megjelentek, bibliográfiai adataikkal) számba venni: 2001, Bratislava / Pozsony — hadsereg, város, társadalom (*Dangl – Varga*, 2002); 2002, Smolenice / Szomolány — nők és jog (*Lengyelová*, 2004); 2003, Bratislava / Pozsony — Pálffy család (*Fundárková – Pálffy*, 2003); 2003, Košice / Kassa — várostörténet (*Csukovits – Lengyel*, 2005 és *Csukovits – Lengyelová*, 2005); 2003, Smolenice / Szomolány — I. Ferdinánd (*Badurik – Sládek*, 2005); 2004, Bratislava / Pozsony — Pozsony története (a már említett kötetek: *Czoch – Kocsis – Tóth*, 2005 és *Czoch – Kocsis – Tóth*, 2006); 2008, Košice / Kassa — Habsburg-ellenes felkelések (*Šutaj*, 2008); 2008, Martin / Turócszentmárton — Révay család (*Kovačka – Augustinová – Mačuha*, 2010); 2009, Győr — nemesség (internetes publikációja: <http://www.forumhistoriae.sk/web/10180/79> — letöltés: 2013. április 2); 2009, Sereď / Szered — Thurzó család (*Lengyelová*, 2012); végül 2012, Modrý Kameň / Kékkő — Balassi család (*Ferencová–Antolová*, 2013.) és 2012, Smolenice / Szomolány — udvartörténet. A frissen megjelent szlovák szakirodalomból, ugyan nem konferencia eredményeként, igen figyelemreméltó: *Federmayer*, 2012.

Harmadszor: a helyzetet nehezíti, hogy a legfontosabb magyar és szlovák összegzések is csak ritkán jutnak el a másik ország nagykönyvtáraiba (gyakran még a nemzeti bibliotékákba sem), az egyre szaporodó, főként szlovák nyelvű szakmai és helytörténeti kiadványokban megjelenő írások pedig még kevésbé vagy legfeljebb egy-egy példányban.⁸ Ez a magyar történetírás szempontjából azért is egyre komolyabb problémát jelent, mert véleményem szerint elfogadhatatlan az a Magyarországon sajnos nem ritka álláspont, hogy ne lennének meghatározó szlovákiai kutatási eredmények. Elegendő a XVI–XVII. századi Pozsony kapcsán például az utóbbi évtizedekből *Jana Šulcovának* a várról, valamint újabban *Frederik Federmayernek* Pozsony topográfiájáról, a városi polgárság és a régióbeli nemesség genealógiai kapcsolatrendszeréről vagy éppen *Zuzana Ludikovának* a késő reneszánsz művészeti emlékeiről megjelent munkáira gondolnunk,⁹ hogy csak néhány példát említsünk. Ezek bármely magyarországi kiadványban is megállnak helyüket. Mindeközben magyar oldalról *S. Lauter Éva* összegzése mellett *Tózsá-Rigó Attila* gyarapodó számú munkája emelendő ki, főként Pozsony XVI. századi polgárságának elitrétégéről, valamint a város költségvetéséről és gazdasági-kereskedelmi kapcsolatairól.¹⁰ Mindezek az írások azonban csupán ritkán reflektálnak egymás eredményeire, noha gyakran ugyanazon forrásanyag alapján dolgoznak vagy részben legalábbis ugyanazon kérdésekre keresik a választ. A német vagy angol nyelvű összegzések pedig ezt a problémát csak kevésbé hidalhatják át, hiszen azok mindenekelőtt a nyugati szakmai olvasóközönség számára íródnak, így kérdésfeltevéseiket, szemléletüket és a részletproblémák mélységét tekintve is — teljesen érthetően — eltérnek egy-egy magyar vagy szlovák szakmonográfia vagy kulcsfontosságú tanulmány jellegétől és szerepétől.

Végül a pozsonyi feltáró munkát mindkét ország kutatói számára alapvetően nehezíti az is, hogy költözése miatt a városi levéltár immár évek óta zárva tart. Emellett míg a magyar történészek — beleértve magamat is — az országos vizsgálati szempontnak megfelelően mindenekelőtt a budapesti és bécsi (elsősorban

8 Megjegyezendő ugyanakkor, hogy a magyar szakfolyóiratok közül sokkal több áll rendelkezésre az interneten (például *Aetas*, *Fons*, *Levéltári Közlemények*, *Századok*, *Történelmi Szemle*, *Történelmi Tár* stb.), mint a szlovák szakmai periodikákból, nem is beszélve a magyarországi levéltárak értékes digitális adatbázisáról (Magyar Levéltári Portál — www.archivportal.hu, az adatbázisok leírását ld. http://www.archivportal.hu/menuitem-62-adatbazisok_leirasa.html — letöltés: 2013. április 2.), ám a nyelvi probléma ezek rendszeres használatát is gyakorta akadályozza.

9 Részletes felsorolásukat l. a felhasznált irodalom jegyzékében.

10 Tételezen l. ugyancsak a tanulmány végén, a felhasznált irodalom jegyzékében.

kormányzati, családi stb.) forrásanyagot hasznosítják, a szlovák kollégák ugyan-
 ezt teszik a helyben őrzött (főként városi, olykor hiteleshelyi) forrásanyaggal, és
 ritkábban kutatják szisztematikusan Pozsony törtériját a szomszédos országok
 levéltáraiban. Ez utóbbi sajnos azzal a nehezen elfogadható szemlélettel is össze-
 függésben áll, hogy a szlovák kutatók egy jelentős része még mindig a mai Szlo-
 vák Köztársaság (és nem az egykori Magyar Királyság) területében és kereteiben
 gondolkodik a kora újkori jelenségek elemzésekor is, ami nemcsak anakroniz-
 musnak, hanem történelmietlen vizsgálati módnak is nevezhető.¹¹

Mindezek tudatában egymás munkáinak a korábbinál jóval alaposabb megis-
 merése és használata a jövőben mindkét fél számára elengedhetetlen, miként az
 elmúlt évtizedben megkezdődött sikeres szakmai együttműködések folytatása és
 a legfontosabb eredményeknek a másik tudományosság nyelvén való rendszeres
 közzététele is. Emellett a jelzett problémák áthidalására hosszabb távon megha-
 tározó segítséget jelenthet egymás nyelvének (legalább olvasási szinten történő)
 elsajátítása, a szomszédos országok vezető szakfolyóirataiban való publikálás
 vagy éppen közös publikációs fórumok és kiadványok létrehozása, amire újabban
 szerencsére mindkét részről van már egy-egy sikeres példa, illetve törekvés.¹²

Ezt a közös szakmai gondolkodást szeretné segíteni a most megjelenő ta-
 nulmány is, amely az öt kötetre tervezett új, szlovák nyelvű Pozsony történet
 harmadik kötetébe (*Dejiny Bratislavy 3. Pressburg — hlavné mesto Uhorska.
 Od začiatku 16. do konca 18. storočia*. Ed.: Peter Šoltés — Ingrid Kušniráková.
 Bratislava, 2014¹³) készült írásomnak a magyar szakmai közönség számára átdol-
 gozott változata. Tisztában vagyok természetesen azzal, hogy a fenti problémák
 nagy részét e közlemény sem oldhatja meg, hiszen a szlovák kötet egyfajta álta-
 lános történeti bevezetőjeként és saját korábbi, főként országos szempontú ku-
 tatásaim Pozsonyra fókuszáló összegzéseként ez is elsősorban közép-európai és

11 Erről a jelenségről a XVI. századi magyar állam fejlődése kapcsán nemrég külön is szóltam.
Pálffy, 2010b. 26–29. p.

12 Míg a szlovák fél részéről a *Forum Historiae* internetes folyóirat és történeti portál (<http://www.forumhistoriae.sk> — letöltés: 2013. április 2.) emelendő ki, addig a Magyarországi Szlovákok
 Kutatóintézete (Békéscsaba) és az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpontja (Budapest) kö-
 zös kétnyelvű folyóirat megjelenítését tervezi. Emellett igen pozitív kezdeményezésnek tartha-
 tó a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete munkatársainak előadássoro-
 zata a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen: [https://btk.ppke.hu/karunkrol/intezetek-tanszerek/
 tortenettudomanyi-intezet/uj-es-legujabbkori-tortenelem-tanszek/hirek/a-szlovak-tudomanyos-
 akademia-tortenettudomanyi-intezete-munkatarsainak-eloadasai](https://btk.ppke.hu/karunkrol/intezetek-tanszerek/tortenettudomanyi-intezet/uj-es-legujabbkori-tortenelem-tanszek/hirek/a-szlovak-tudomanyos-akademia-tortenettudomanyi-intezete-munkatarsainak-eloadasai) — letöltés: 2013. április 2.

13 Eddig az első kötet látott napvilágot: *Šedivý – Štefanovičová*, 2012. A sorozat tervére részlete-
 sebben: <http://www.historiaponiensis.sk/index.html> — letöltés: 2013. április 2.

(történeti) magyarországi szempontból vizsgálja a szabad királyi város fővárossá válásának XVI. századi folyamatát, következményeit és jelenségeit. Mivel azonban munkám során igyekeztem a szlovák kutatásokat teljes körűen hasznosítani, talán a magyar kollégák többsége is felismeri a fentiekben hangsúlyozott közös feltáró munka, együttgondolkodás és a másik anyanyelvén való publikálás jelentőségét. Ellenkező esetben ugyanis a magyarul nem tudó szlovák kutatók számára a jövőben ugyanúgy nem fognak létezni meghatározó magyar alapmonográfiák és tanulmányok, miként a magyar történettudomány egy jelentős része számára kiváló szlovák feldolgozások.

Legvégül több okból is külön öröm számomra, hogy dolgozatom a *Fons* folyóirat jubileumi 20. évfolyamában láthat napvilágot. Egyrészt annak idején egyik legelső írásom az első számban jelenhetett meg; másrészt tanulmányom szervesen kapcsolódik *Tózsá-Rigó Attilának* a folyóirat hasábjain az elmúlt esztendőök folyamán megjelent pozsonyi vonatkozású feldolgozásaihoz,¹⁴ végül pedig reményeim szerint példát mutathat az itt publikáló fiatalabb történészgeneráció számára a Kárpát-medencében (is) nélkülözhetetlen, széles körű szakmai együttműködésre.

2. Pozsony új helyzetben 1526 után

Az oszmán-törökök hódítása a XVI. században radikálisan átformálta a Kárpát-medence korábbi politikai térképét. A mohácsi csatavesztés (1526. augusztus 29.) a mai Magyar és Szlovák Köztársaság teljes területét, valamint Horvátország, Románia és Szerbia számottevő részét magában foglaló késő középkori magyar–horvát államszövetség területi egységének végét jelentette.¹⁵ A vereséget követő újabb szultáni hadjáratok (1529, 1532, 1541, 1543, 1566)¹⁶ következtében a XVI. század közepére a középkori magyar állam területe három részre szakadt: egyrészt a fokozatosan apadó területű Magyar–Horvát Királyságra (az egykori

14 *Tózsá-Rigó*, 2007 és *Tózsá-Rigó*, 2012b.

15 A legfontosabb monografikus összegzések: *Perjés*, 1979; *Szakály*, 1981; *Szabó*, 2006a; *Szabó*, 2006b; ill. a cseh kutatásokból idehaza kevésbé ismert *Výbírál*, 2008.

16 A jól ismert magyar szakirodalom mellett ehelyütt csak a szlovák nyelvű összegzésekre hívjuk fel a magyar olvasóközönség figyelmét. *Horváth – Kopčan*, 1971; *Abrahamowicz*, 1983. 79–97. p. (*Vojtech Kopčan* német nyelvű, igen hasznos összegzése a szlovák nyelvű irodalomról); *Matunák*, 1983; *Kopčan*, 1986; *Turci v Uhorsku I–II.*; valamint a magyar eredmények szlovák összefoglalása: *Pálffy*, 2009b.

ország 40%-a), másrészt az Oszmán Birodalom részére való országrészre (40%), harmadrészt a Kárpát-medence keleti régiójában újonnan kialakuló, magyar vezetésű, ám török vazallus államra, az Erdélyi Fejedelemségre (20%).

A középkori magyar középhatalom területén tehát a XVI. század közepétől több mint másfél évszázadon át két európai nagyhatalom, a Habsburg Monarchia és az Oszmán Világbirodalom osztozott. Ezt a különleges helyzetet érzékletesen jelezte Pozsony városának sorsa is. I. Szülejmán szultán (1520–1566) 1529. évi Bécs elleni hadjárata idején ugyanis már jelentős számú török hadak vonultak és pusztítottak Pozsony közelében. Sőt, a Duna-parti Esztergom 1543. augusztusi elfoglalásával a török frontvonal már csak mintegy 150 kilométernyi fekkütd a régi szabad királyi várostól.

A mohácsi csata Magyarország mellett igazi sorsfordulót hozott egész Közép-Európa számára is. Jagelló II. Lajos magyar–cseh király (1516–1526) halálával, majd Habsburg Ferdinánd osztrák főherceg magyar királlyá választásával (1526. december 16., Pozsony) és törvényes megkoronázásával (1527. november 3., Székesfehérvár) a korábbi másfél évszázados magyar–török konfliktus alapjaiban alakult át. Az oszmánok számára ugyanis ettől kezdve elsősorban már nem Magyarország, hanem az új magyar uralkodó rezidenciavárosa (*Residenzstadt*), Bécs lett a következő ellenfél. A szultán a mohácsi csata után már elfoglalt, ám akkor még üresen hagyott Budát ugyanis a sajátjának tekintette, hiszen az oszmán tradíciónak megfelelően az a hely, amelyet a padisah lova lábával érintett, már birtokának számított.¹⁷ A korábbi magyar–török küzdelem így 1526/27-től a Habsburg és az oszmán nagyhatalom vetélkedésévé vált, amelynek szárazföldi hadszíntere Európában ezt követően hosszú időre főként a Duna vidéke lett.¹⁸

Ennek az alapvető változásnak szintén volt egy szimbolikus pozsonyi jele. Habsburg Ferdinándot ugyanis 1526. december 16-án (és nem 17-én, mint gyakran írják) a magyar rendek a pozsonyi ferences kolostorban tartott országgyűlésükön *szabad választással* tették uralkodójukká.¹⁹ Az újabb kutatások szerint ráadásul I. Ferdinánd (1526–1564) megválasztásán a Mohács után életben maradt magyar világi főméltóságok közül — eszedi Báthory István nádor (1526–1530) vezetésével — többen és meghatározóbb személyiségek voltak jelen, mint ellen-

17 Fodor, 2001. passim, főként 363–391. p.

18 Pálffy, 1996. 173–179. p.

19 „*electio fuit facta libera*” MOE I. 54. p. 1. jz., valamint újabban a szlovák és magyar irodalomból I. Badurík, 1998; Pálffy, 2010b. 55–56. p.

fele, Szapolyai I. János király (1526–1540) bő egy hónappal korábbi, ugyancsak teljesen törvényes megválasztásán (1526. november 10.) Székesfehérvárott.²⁰

Mindezek a folyamatok egyértelműen jelezték: a Mohács utáni esztendők a születőben lévő közép-európai Habsburg Monarchia, a török hódítás miatt folytatkozó területű Magyar Királyság és az északnyugati határán fekvő Pozsony életében egyaránt egy teljesen új korszak kezdetét jelentették. Az elkövetkező évtizedek legfőbb kérdése így az volt, hogy a merőben új helyzetben a szabad királyi város miként találja meg a helyét. Néhány évtizeden belül kiderült, hogy a Magyarországot ért negatív fejlemények Pozsony fejlődésének nemhogy ártottak, hanem több szempontból kifejezetten kedveztek. Sőt, a város XVI. századi új szerepkörei sorsát — ez kiemelten hangsúlyozandó — több évszázadra kihatóan meghatározták.²¹

3. Késő középkori szabad királyi városból a Magyar Királyság egyik fővárosa

Pozsony a késő középkorban a magyar állam egyik meghatározó szabad királyi városa volt. Bár országos politikai szerepet a Jagellók uralkodása alatt ritkán (csupán a Habsburgokkal való konfliktusok idején, például 1491-ben és 1506-ban) játszott, a tőle délnyugatra mintegy 90 kilométernyire fekvő Sopronnal együtt a magyarországi városhálózaton belül regionális központnak számított. Az osztrák és a morva határhoz közeli fekvése, valamint nagyobb harmincadhelye számottevően növelte gazdasági jelentőségét, amit polgárságának német–osztrák rokon kapcsolatrendszere is erősített. Regionális szinten a pozsonyi társaskáptalan kulturális szerepe és hiteleshelyi funkciója is számottevő volt, miközben a város felett magasodó egykori királyi vár — a gyakori konfliktusok dacára — magát a várost is kiemelte a régióból.

Vitathatatlanul jelentős északnyugat-magyarországi regionális pozíciója ellenére Pozsony 1526 ősziég egyáltalán nem volt predesztinálva országos vagy

20 Tóth N., 2009. 173–174. p.

21 Pozsony kora újkori történetének klasszikus összefoglalói (*Ortvay*, 1912; *Portisch*, 1933, főként II. köt.; *Horváth – Lehotská – Pleva*, 1982; *Špiesz*, 1987; *Czoch – Kocsis – Tóth*, 2005; *Czoch – Kocsis – Tóth*, 2006) mellett I. mindenekelőtt az alábbi — egymást szinte egyáltalán nem idéző — szlovák és magyar tanulmányokat: *Fundárek*, 1971; *Badurík*, 2001a; *Lauter*, 2005; *Ludiková*, 2009a (e munka a magyar irodalmat ugyanakkor messzemenően hasznosítja); *Tózsá-Rigó*, 2011b; *Tózsá-Rigó*, 2013.

központi szerepkörre. A késő középkori magyar középhatalom fővárosának tartható Budával nem versenyezhetett. Az utóbbi ugyanis ekkor már hosszabb ideje egyszerre volt a magyar–horvát–cseh uralkodók soknemzetiségű rezidenciája, az európai méretekben is jelentős (325.000 km²-nyi) területű ország igazgatási központja, az országgyűlések egyik helyszíne (a Pest határában fekvő Rákos mezeje mellett²²), sőt még közép-európai tekintetben is elsőrangú, azaz Nürnberghez, Augsburghoz és Krakkóhoz hasonló súlyú kereskedelmi csomópont és elosztóközpont, gazdag német, magyar és olasz polgári lakossággal.²³

A mohácsi csata utáni egy évtizedben azonban minden gyökeresen megváltozott — egyrészt az oszmán hódítás, másrészt Buda török segítséggel Szapolyai János kezébe kerülése (1529), harmadrészt a Magyar Királyságnak a Habsburg Monarchiához való csatlakozása következtében. Mindezek döntő következményét 1536 januárjában az éppen Pozsonyban tartott magyar országgyűlés 49. törvénycikkében már külön rögzítette: „*az ország igazgatásának székhelye pedig (addig, amíg Isten segítségével az vissza nem foglaltatik) Pozsony legyen.*”²⁴

1536 elején a Magyar Királyság történetében elsőként született törvénycikk az ország igazgatásának (*administratio*) új székhelyéről. Az 1528 márciusában a törökök vazallusává vált²⁵ Szapolyai János király birtokában lévő magyar főváros, Buda helyére ezzel *jelentős részben* Pozsony lépett! Ezt a magyar rendek ráadásul egy közjogi aktussal, nevezetesen egy országgyűlési törvénycikkkel (*articulus*) szentesítették. Bár I. Ferdinánd a pozsonyi diétán nem volt jelen, bethlenfalvi Thurzó Elek királyi helytartó (*locumtenens regius*, 1532–1542) révén képviseltette magát, a rendek határozatát pedig elfogadta. S noha ebben a korban az országgyűlési dekrétumok még csak ritkán bírtak olyan erővel, mint napjaink modern törvényei, ennek ellenére a magyar rendek 1536 eleji határozata Pozsony új szerepköréről alkotott különleges közjogi nyilatkozatnak is tekinthető.

Országos és központi szerepkörbe kerülése ellenére — miként a fenti sorokban dőlten kiemeltük — Pozsony csupán *részben* vehette át Buda egykori sokrétű feladatait. Másként fogalmazva az egykori magyar királyi fővárosnak csak egyik utóda lett. Annak számos funkcióját ugyanis az 1526 utáni másfél évtizedben

22 Újabbán vö. *Szende*, 2010.

23 A teljesség igénye nélkül l. *Kubinyi*, 1994; *Kubinyi*, 1998; *Teke*, 2007.

24 „*Locus autem administrationis regni [Hungariae] (donec auspice Deo regnum recuperabitur) fiat Posonium.*” *CJH* 1526–1608. 34–35. p.

25 A sokáig vitatott kérdést megnyugtatóan tisztázta: *Papp*, 2003. 27–47. p.; *Papp*, 2004. 70–84. p.

fokozatosan Bécs örökölte meg. Ennek háttérében elsősorban az a különleges körülmény állt, hogy I. Ferdinánd — aki 1531. januári kölni német királyválasztásától már V. Károly német-római császár (1519–1556) utódjelöltje is volt — 1528 ősze és 1542 novembere között egyetlenegyszer sem lépett Magyarország földjére.²⁶ Gyakori német, osztrák és cseh útjai ellenére pedig új uralkodói rezidenciáját az 1530-as évektől fokozatosan Bécsben alakította ki, ahol 1521-től udvarát már osztrák főhercegeként is tartotta.

Emellett itt szervezte meg Ferdinánd még cseh és magyar királykoronázását (1527. február 24., ill. november 3.) megelőzően, 1527. január 1-jén a modernizált központi pénzügyigazgatás új hivatalát, az Udvari Kamarát (*Hofkammer*). Ám ezekben az esztendőben itt kezdtek kialakulni a monarchia központi hadügyigazgatásának, az 1556-ban alapított Udvari Haditanácsnak (*Hofkriegsrat*) az alapjai is.²⁷ Ezen szerepkörök színhelyének Pozsony Ferdinándban és tanácsadóiban aligha merült fel, az uralkodó életében ugyanis először 1528. november 18. és 23. között, a magyar diéta idején járt a városban.²⁸ S noha az ugyancsak általa felállított *Hofrat* — a Habsburg Monarchia országai legfőbb szerveként — az eredeti tervek szerint váltakozó tanácskozási helyszínnel (Bécs, Prága és Pozsony) ülésezett volna, ez a rendek ellenállása miatt nem maradt több egyszerű elképzelésnél.²⁹

Buda rezidenciavárosi és központi igazgatási feladatait Pozsony tehát nem vehette át. Az egykori magyar főváros funkcióin így Bécs és Pozsony egyszerre osztoztak. Mindez a Magyar Királyság több mint félezer esztendő addigi történetében teljesen új korszakot nyitott. A két legitim magyar király (Szapolyai János és Habsburg Ferdinánd) 1540-ig tartó együttes uralma, majd 1541-től a törökök fokozatos magyarországi berendezkedése miatt ugyanis az egyre fogyatkozó területű történeti magyar államnak ettől kezdve különleges módon két fővárosa lett.³⁰

- Egyrészt a királyság fővárosának avagy „belpolitikai fővárosnak” nevezhető Pozsony, azaz az idézett 1536. évi törvénycikknek megfelelően az igazgatás, ám azon belül „csak” a belpolitikai élet, az országgyűlések, az országos bíraskodás és a magyarországi pénzügyigazgatás legfőbb

26 Gévay, 1843. p. nélkül, ill. újabban *Altfahrt*, 2003. 33. p.

27 További bőséges irodalommal: *Rauscher*, 2004; *Pálffy*, 2006.

28 Gévay, 1843. p. nélkül.

29 *Badurik* 2001b. 151–152. p.; *Rauscher*, 2005. 26–30. p.

30 Erről nemrég részletesen szoltam: *Pálffy*, 2010b. 86–101. p.

székhelye. E szerepkörökhöz 1563-tól nagyjából még a király- és királyné-koronázások is csatlakoztak. A város jelentőségét a század közepétől tovább növelték a gyakran itt tartózkodó magyar világi és egyházi főméltóságok és udvartartásai, valamint a sokszor a városban ülésező Magyar Tanács (*Consilium Hungaricum*) is.

- Másrészt a „második fővárosnak” tartható Bécs, azaz a közös Habsburg-udvar helyszínéül szolgáló rezidenciaváros (*Residenzstadt*), a központi kormányzati és a közössé váló kül-, had- és pénzügyek központi igazgatásának új centruma. Mindezek mellett 1558-tól, a császári trón I. Ferdinánd általi tényleges elnyerésétől Bécs egyúttal a Német-római Birodalom fővárosa (*Reichshauptstadt*) is lett. Mindeközben II. Rudolf császár (1576–1612) Prágába költözéséig (1583) a közép-európai Habsburg Monarchia legfőbb hatalmi központja, sőt egyúttal a német–osztrák, magyar–horvát és cseh tartományok politikai elitjének legfontosabb kommunikációs és integrációs csomópontja is volt.³¹

E változások jelentőségét növelte, hogy ezek nem csupán ideiglenes, hanem igen hosszú távú fejlemények voltak. A Magyar Királyság két fővárosból történő különleges irányítása ugyanis kisebb-nagyobb változásokkal a XVIII. század második feléig, több elemében pedig egészen 1848-ig, sőt 1918-ig fennmaradt — még ha az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó bő fél évszázadában Pozsony szerepét immár végleg Buda (1873-tól pedig Budapest) vette át. Az 1526 utáni néhány évtizedben lezajlott, Pozsony szerepének tekintélyes növekedését hozó változások tehát a Magyar–Horvát Királyság, ám számos tekintetben még Közép-Európa újkori története, sőt a XX. századi szlovák állam fejlődése szempontjából is döntő jelentőségűek voltak.

Pozsony ugyanakkor még regionálisból országossá vált feladatkörei ellenére sem versenyezhetett a közelében fekvő Béccsel. A fokozatosan növekvő utóbbiól ugyanis mind politikai jelentőségét és területi nagyságát, mind lakosságszámát és gazdasági-kulturális szerepét tekintve jóval elmaradt.³² A két főváros egymáshoz való közelsége (mintegy 70 km) viszont számottevően kedvezett a Magyar Királyság hatékonyabb kormányzásának. Buda egykori politikai és igazgatási szerepköreit együttesen eredményesen vették át. Mindehhez azonban a bécsi udvarnak szüksége volt a magyar politikai elitel kötendő újabb és újabb kompro-

31 Újabb bőséges irodalommal: *Duindam*, 1998; *Duindam*, 2003. 221–297. p.; *Hengerer*, 2004.

32 További szakirodalmi adatokkal: *Vocelka – Traninger*, 2003.

misszumokra, sőt lemondásokra is — valójában az egész kora újkor folyamán. A magyar nagyurak és prelátusok ugyanis igen nehezen viselték el, hogy a késő középkorban szinte kizárólag általuk irányított magyar állam egyes meghatározó ügyeinek (kül-, had- és pénzügy) intézéséből jelentős mértékben kiszorulnak.³³

A fentiekén túl Pozsony fővárossá válásában az 1520–1530-as évek fordulóján még több tényező játszott szerepet. Elsőként az, hogy a mohácsi csatát követően II. Lajos király özvegye, Habsburg Mária (1505–1558) Magyarországról Németalföldre való távozásáig (1528. március) a városban tartotta királynéi udvartartását, ami egyfajta különleges kapcsolatot jelentett az egykori budai uralkodói udvarral.³⁴ Másrészt Pozsony volt ezekben az időkben a Ferdinánd király távollétében újonnan kinevezett királyi helytartók (*locumtenens regius*), elsőként maga Mária királyné (1527–1528), majd Báthory István nádor (1528–1530), valamint a már említett Thurzó Elek (1532–1542) és Várday Pál esztergomi érsek (1542–1549) „hivatalos” székhelye,³⁵ még ha közülük a nagyurak gyakran közeli váraikban (Báthory Dévényben, Thurzó Semptén és Galgócon) tartózkodtak is.

Végül az 1530-as évektől fokozatosan Pozsony vált a magyar országgyűlések és a magyarországi pénzügyigazgatás legfőbb székhelyévé, miközben az 1540-es évek szultáni hadjárataiban elfoglalt Buda, Pest, Pécs, Székesfehérvár és Esztergom városaiban élt egyházi és világi főméltóságok, nemesek és városi polgárok egyik fontos menekülőhelyévé, sőt kulturális-szellemi központtá is vált. Az alábbi alfejezetekben ezeket követjük nyomon.

4. A magyar országgyűlések helyszíne és a belpolitikai élet centruma

Pozsony fővárossá válásában az egyik, ha nem a legfontosabb mérföldkövet az jelentette, hogy az 1550-es évek közepére a Magyar Királyság országgyűléseinek (*comitia, diaeta*) csaknem kizárólagos helyszínévé vált. E folyamat kezdetét jól mutatta, hogy I. Ferdinánd király 1528 elején tartott utoljára diétát a régi magyar fővárosban (Budán), ugyanezen esztendő őszén viszont már Pozsonyban tárgyalt a rendekkel, noha személyesen csupán igen rövid ideig (nov. 18–23.) tartózkodott

33 Erdélyi, 2000; Pálffy, 2010b. 110–121 és 157–165. p.

34 A szlovák, magyar és nemzetközi kutatások legfőbb újabb eredményei: Šulcová, 1996; Fundárková, 2005; Réthelyi, 2005; Fuchs – Réthelyi – Sippel, 2007.

35 Kiss, 1908; ill. egészen frissen Laczlavik, 2012. 96–160. p.

itt.³⁶ Az ezt követő kerek negyedszázadban — miként az 1. táblázat jelzi³⁷ — a magyar országgyűléseket nagyjából Pozsonyban (10 alkalom), kisebb részben Nagyszombatban (3) és Besztercebányán (2), valamint egy esetben (1553. ápr.–máj.), elsősorban a Duna-parti várost is érintő pestis miatt végül Sopronban tartották.³⁸

1. táblázat: *Magyar országgyűlések 1526 és 1608 között*

Időpont	Hely	A jelen lévő uralkodó vagy képviselője	Törvénycikkek száma
1526. dec.	Pozsony	Mária királyné és hat osztrák biztos	– (királyválasztás)
1527. okt.–nov.	Buda–Székesfehérvár	Ferdinánd választott király	8 (koronázás)
1528. jan.	Buda	I. Ferdinánd	8
1528. okt.–nov.	Pozsony	I. Ferdinánd	–
1532. ápr.	Pozsony	Marcus (Marx) Beck és Adam Ungnad biztosok	–
1535. okt.–1536. jan.	Nagyszombat–Pozsony	Thurzó Elek helytartó	60
1537. jan.–febr.	Pozsony	Thurzó Elek helytartó [?]	29
1538. jún.	Pozsony	Thurzó Elek helytartó és Várday Pál érsek	–
1539. szept.	Pozsony	Gerendi Miklós és Batthyány Ferenc biztosok	[?]
1541. márc.	Pozsony	Thurzó Elek helytartó [?]	[?]

36 Gévay, 1843. p. nélkül.

37 Első közlése: Pálffy, 2010b. 290–292. p. 24. táblázat.

38 A diéta helyszínéről kezdetben Nagyszombat és Sopron egyaránt felmerült. Dominkovits, 2011.

Időpont	Hely	A jelen lévő uralkodó vagy képviselője	Törvénycik- kek száma
1542. febr.– márc.	Besztercebánya	Marcus (Marx) Beck, Batthyány Ferenc, Thurzó Elek helytartó, Várday Pál érsek és Perényi Péter	51
1542. nov.	Pozsony	I. Ferdinánd	51
1543. nov.	Besztercebánya	[?]	36
1545. febr.– márc.	Nagyszombat	Várday Pál helytartó	57
1546. febr.	Pozsony	I. Ferdinánd	60
1547. dec.	Nagyszombat	Várday Pál helytartó és ifj. Niklas Graf zu Salm und Neuburg biztos	39
1548. okt.–nov.	Pozsony	I. Ferdinánd	71
1550. jan.–febr.	Pozsony	I. Ferdinánd	78
1552. febr.– márc.	Pozsony	I. Ferdinánd	46
1553. ápr.–máj.	Sopron	I. Ferdinánd	30
1554. márc.–ápr.	Pozsony	I. Ferdinánd	24 (nádorvá- lasztás)
1555. júl.	Pozsony	Miksa fhg.	16
1556. jan.	Pozsony	I. Ferdinánd	46
1557. jún.–júl.	Pozsony	I. Ferdinánd	24
1559. jan.–febr.	Pozsony	Miksa fhg.	56
1563. szept.– nov.	Pozsony	I. Ferdinánd	81 (koroná- zás)
1566. febr.– márc.	Pozsony	I. Miksa	28

Időpont	Hely	A jelen lévő uralkodó vagy képviselője	Törvénycik- kek száma
1567. jún.–júl.	Pozsony	I. Miksa	46
1569. aug.–okt.	Pozsony	I. Miksa	60
1572. febr.–ápr.	Pozsony	Rudolf és Ernő fhg.	10 (királyvá- lasztás)
1572. szept.–okt.	Pozsony	I. Miksa	8 (koronázás)
1574. márc.	Pozsony	Rudolf és Ernő fhg.	38
1575. dec.– 1576. febr.	Pozsony	Rudolf és Ernő fhg.	18
1578. febr.–ápr.	Pozsony	I. Rudolf	37
1580. febr.– márc.	Pozsony	Ernő fhg.	–
1582. jan.–febr.	Pozsony	I. Rudolf	8
1583. márc.–ápr.	Pozsony	I. Rudolf (Mátyás és Mik- sa fhg.-gel)	3
1587. nov.– 1588. jan.	Pozsony	Ernő fhg.	48
1593. febr.– márc.	Pozsony	Mátyás fhg.	23
1595. jan.–febr.	Pozsony	Mátyás fhg.	56
1596. febr.– márc.	Pozsony	Mátyás fhg.	61
1597. febr.– márc.	Pozsony	Mátyás fhg.	46
1598. febr.– márc.	Pozsony	Miksa fhg. [Mátyás Regensburgban]	42
1599. márc.–ápr.	Pozsony	Mátyás fhg.	48

Időpont	Hely	A jelen lévő uralkodó vagy képviselője	Törvénycikk- szám
1600. febr.– márc.	Pozsony	Mátyás fhg.	29
1601. márc.–ápr.	Pozsony	Mátyás fhg.	36
1602. febr.–ápr.	Pozsony	Mátyás fhg.	25
1603. márc.	Pozsony	Miksa fhg.	15
1604. febr.–ápr.	Pozsony	Mátyás fhg.	21+1
[1605. jan.]	Pozsony	[Mátyás fhg. lett volna]	meghiúsult
[1606. ápr.]	Pozsony	[Mátyás fhg. lett volna]	meghiúsult
[1607. aug.– szept.]	Pozsony	[Mátyás fhg. lett volna]	meghiúsult
1608. jan.–febr.	Pozsony	Mátyás fhg.	–
1608. szept.– nov.	Pozsony	Mátyás fhg., választott király	koronázás előtt 23 (király- és nádorválasztás)
1608. nov. 19. után	Pozsony	II. Mátyás király	koronázás után 27 (koronázás)

1554 tavaszától kezdve II. Mátyás 1608 őszi királyválasztó diétájáig már minden országgyűlést Pozsonyban szerveztek meg. Sőt, a XVII. században is csupán négy alkalommal (1622, 1625, 1634/35 és 1681) üléseztek a rendek másutt, nevezetesen Sopronban,³⁹ amit elsősorban a mindenkori hadi helyzet (Bethlen Gábor, illetve Thököly Imre támadásai) vagy éppen a járványveszély indokolt. Kijelenthető tehát, hogy a XVI. század közepétől az egész kora újkorban Pozsony vált a magyar országgyűlések legfőbb színterévé. Ez még akkor is igaz, ha ezeken — amint ezt az 1. táblázat ugyancsak jól mutatja — a német-római császári és a cseh

39 Bérenger – Kecskeméti, 2008. 37. p. 1. táblázat; *Etényi*, 2000.

királyi címet viselő Habsburg uralkodók nem mindig személyesen, hanem képviselőik (előbb inkább a királyi helytartók, majd a század második felétől egyre inkább főhercegek) révén vettek is részt.⁴⁰ Sőt, az 1608 eleji pozsonyi diéta még a Habsburg Monarchia egész történetébe is beírta nevét. A magyar rendek ugyanis ekkor (február 1-jén) az alsó- és felső-ausztriai rendekkel, valamint Mátyás főherceggel olyan konföderációt (*confoederatio*) kötöttek, aminek következtében Rudolf császár végül kénytelen volt a magyar trónt a főhercegnek átengedni.⁴¹

Az eddigi kutatás nem vizsgálta meg szisztematikusan, hogy a kétkamarás, azaz felső- és alsótáblából (másként felső- és alsóházból) álló magyar országgyűlés hol ülésezett Pozsonyban. A legfrissebb vizsgálatainkat összegző 2. és 3. táblázat⁴² szerint a XVII. század közepéig e téren még képlékeny volt a helyzet. 1526 végén az I. Ferdinándot királlyá választó országgyűlést — amelyen a főrendek domináltak — a Főtér közeli ferences kolostorban (lat. *monasterium*, ném. *Kloster*) tartották. Ennek nagy vagy ebédlőterme a következő évtizedekben azonban nem a felső-, hanem az alsótábla üléseinek vált bevett helyszínévé — miként 1578 februárjában Sopron város követe az előző időszak gyakorlatát (lásd a 3. táblázatot) szemléletesen összegezte: „*a kolostor, ahol az országlakosok rendszeresen gyűlésezni szoktak*”.⁴³

40 E tekintetben is nagyon hasznos a méltatlanul elfeledett szlovák összegzés: *Karpat* 1944. 79–83. p.

41 Erről újabban német nyelven szoltam (benne a konföderáció kritikai kiadásával): *Pálffy*, 2010a.

42 *Pálffy*, 2013.

43 „*in monasterio, ubi regnicolae regulariter convenire solent*” MNL GyMSM SL Sopron, SVLt. Lad. X et K, Fasc. 7, Nr. 222d.

2. táblázat: *A magyar országgyűlés felsőtáblájának helyszínei Pozsonyban a XVI–XVII. században*

Eredeti megnevezés (dátum)	Helyszín
<i>monasterium</i> (1526)	Ferences kolostor
<i>apud cancellarium</i> (1550)	Oláh Miklós kancellár háza a Búzapiac téren
<i>ad archiepiscopum</i> (1555)	Oláh Miklós érsek palotája a Búzapiac téren
<i>domus cancellarii</i> (1559)	Oláh Miklós érsek–főkancellár palotája a Búzapiac téren
<i>die grossen Hern beȳm Erczb̄yschoff</i> (1563)	Oláh Miklós érseki palotája a Búzapiac téren
<i>domus archiepiscopalis</i> (1572)	Verancsics Antal érsek palotája a Búzapiac téren
<i>palatium locumtenentis / domus locumtenentis</i> (1578)	Radéczy István királyi helytartói palotája a Búzapiac téren
<i>palatium archiepiscopi / locumtenentis, ill. domus praepositurae</i> (1608)	Forgách Ferenc királyi helytartó–érsek palotája a Búzapiac téren, ill. a préposti ház
<i>hospitium domini comitis palatini</i> (1630)	Esterházy Miklós nádor szállása
<i>az urak összegyűlének palatinus szállására</i> (1637/38)	Esterházy Miklós nádor szállása, feltehetően az ún. Istvánffy-házban a Hosszú utcában
<i>Zöld ház / viridis domus / domus Praelatorum, Baronum et Magnatum</i> (1646/47)	Zöldház a Fötéren
<i>domus viridis ad Praelatos et Magnates / domus viridis civitatis Posoniensis</i> (1649)	Zöldház a Fötéren

Eredeti megnevezés (dátum)	Helyszín
<i>Zöld-ház / domus viridis / daß griene stibl</i> (1655)	Zöldház a Fötéren
<i>domus viridis Zöld ház dicta</i> (1659)	Zöldház a Fötéren
<i>domus viridis sic dicta</i> (1662)	Zöldház a Fötéren
<i>domus viridis</i> (1687)	Zöldház a Fötéren

3. táblázat: *A magyar országgyűlés alsótáblájának helyszínei Pozsonyban a XVI–XVII. században*

Eredeti megnevezés (dátum)	Helyszín
<i>monasterium / in monasterii communi stuba</i> (1550)	Ferences kolostor
<i>monasterium</i> (1552)	Ferences kolostor
<i>monasterium</i> (1555)	Ferences kolostor
<i>monasterium / claustrum</i> (1559)	Ferences kolostor
<i>die gemeine Landtschafft czusammen gangen im Kloster</i> (1563)	Ferences kolostor
<i>monasterium</i> (1572)	Ferences kolostor
<i>monasterium, ubi regnicolae regulariter convenire solent</i> (1578)	Ferences kolostor
<i>closter</i> (1593)	Ferences kolostor
<i>domus regnicolaris</i> (1630)	Országház a Hosszú utcában
<i>az ország maga gyűlö helye / ország maga szokott helye / az ország consistoriumja / Ország Háza / curia regni / domus regnicolaris</i> (1637/38)	Országház a Hosszú utcában
<i>domus regnicolaris</i> (1642)	Országház a Hosszú utcában

Eredeti megnevezés (dátum)	Helyszín
<i>domus communis regnicolaris / domus regnicolaris / domus regni / aedes regnicolares</i> (1646/47)	Országház a Hosszú utcában
<i>domus regni / domus regnicolaris</i> (1649)	Országház a Hosszú utcában
<i>domus regnicolaris / domus regni</i> (1655)	Országház a Hosszú utcában
<i>domus regnicolaris</i> (1659)	Országház a Hosszú utcában
<i>publica seu communis regnicolarum et regni domus / regni domus / regnicolarum domus / domus regnicolaris</i> (1662)	Országház a Hosszú utcában
<i>domus regnicolaris</i> (1687)	Országház a Hosszú utcában

A főrendek ugyanakkor üléseiket többnyire az 1550-es évektől őket vezető Oláh Miklós kancellár (1545–1553), majd esztergomi érsek (1553–1568), végül helytartó (1562–1568) és utódai házában/palotájában (*domus cancellarii, domus archiepiscopalis, palatium locumtenentis*) tartották.⁴⁴ Nádorválasztást ugyanis a század folyamán politikai okokból a Habsburg uralkodók csak egyetlen egy alkalommal, az 1554 tavaszi pozsonyi diétán engedtek a rendeknek, amikor Nádasdy Tamás nyerte el a tisztséget.⁴⁵ Mivel a helytartói posztot 1542 után többnyire az esztergomi érsek vagy más főpapok viselték, így a magyar országgyűlés felsőtáblájának helyszínévé a Búzapiac téri érseki/királyi helytartói palota ebédlője vált; ahol a két XVI. századi koronázás (1563: Miksa, 1572: Rudolf) ünnepi lakomáját is tartották.⁴⁶ 1608-ból ugyanakkor néhány ülésre a főrendek részéről a préposti házból (*domus praepositurae*) is van adatunk, miközben gyakran előfor-

44 Újabbán vö. *Fazekas*, 2005; *Gál-Mlakár*, 2007; *Federmayer*, 2010. 7. p.; a tanulmányban említett pozsonyi házak lokalizációjához alapvetőek az alábbi magyar és szlovák adatbázisok: *Ortvay*, 1905; *Horváth*, 1990; *Federmayer*, 2003.

45 *Fallenbüchl*, 1988. 69. p.; *Bessenyei*, 2005. 37–38. p.

46 *Pálffy*, 2004. 1020–1032. és 1067–1068. p.

dult, hogy a szabad királyi városok követei a Városházán (lat. *domus senatoria*, ném. *Rathaus*) egyeztettek, amit az is elősegített, hogy általában itt tartották tárnoki széküket.

Röviden érdemes a későbbi fejlődést is áttekinteni: az alsótábla helyszínéeként a ferences kolostort csak az 1630-as évektől váltotta fel a Hosszú utcában található, 1619-től csak igen lassan épült⁴⁷ Országház (régí magyarsággal *az Ország Háza*, lat. *domus regni / domus regnicolaris / domus regnicolarum*, ném. *Landhaus*), amelyet már az 1624. évi városi házösszeírás is említett (*domus regni*).⁴⁸ Első használata jelenlegi ismereteink szerint az 1630. májusi diétáról adatolható (lásd újra a 3. táblázatot).⁴⁹ Mindeközben a főrendek eleinte az irányításukat 1608 után átvevő nádorok palotáiban, majd 1646/47-től a Városházával szemben álló városi sarokházban, az ún. Zöldházban (magy. *Zöld ház*, lat. *domus viridis civitatis*, ném. *Grünstübel / Grünhaus*) üléseztek, egészen 1712-ig (lásd ismét a 2. táblázatot). Az első, immár közös épületben, nevezetesen a Hosszú utcában a felsőtábla újonnan épült termével (épületrészével) kibővített Országházban tartott magyar országgyűlésre végül 1722/23-ban került sor.⁵⁰

Az országgyűlés helyszíneiehez hasonlóan összetétele is átalakulóban volt a XVI. század folyamán. E korszakban fejlődött ki ugyanis teljességgel a diéta azon szervezete, amelyet a nevezetes 1608. évi koronázás utáni I. törvénycikkben foglaltak írásba Pozsonyban, és amely kisebb változásokkal egészen a rendi gyűlés 1848. évi fennállásáig megmaradt.⁵¹ Noha a török előrenyomulás miatt az országgyűlés területi hatásköre tetemesen (mintegy 35 megyére) csökkent, ennek ellenére tagjainak száma nem apadt. A felsőtábla (*Tabula Superior*) vagy másnént felsőház például új csoportokkal gyarapodott: az ország főpapjai (*praelati*) és igazi bárói (*veri barones*), azaz tisztségviselő főméltóságai (*barones officiolati*) mellett az uralkodótól személyes meghívást kaptak erre a Magyarországon 1535-től végleg meghonosodó bárói, utóbb mágnásai címmel (*Titulus Baronatus / Magnificentiae*) bíró arisztokraták, a mágnások (*magnates*) is.⁵² Számukat 1606

47 MNL OL Budapest, E 196, Irregestrata, Thurzó Szaniszló levele feleségéhez, Listhius Anna Rozinához, 1619. márc. 4., Sempte. Vö. még *Lauter*, 2005. 156–157. p. és részletesen egészen frissen *Pálffy*, 2013.

48 *Federmayer*, 2003. 247–248. p.

49 MNL OL Budapest, N 114, Köt. 1. fol. 25v. (Szemere Pál naplójának másolata).

50 *Szijártó*, 2010. 139. p.

51 Az alábbiakra I. *Karpat* 1944; *Pálffy*, 2010b. 289–306. p.

52 Részletesen: *Pálffy*, 2009d.

után a német mintára meghonosodó magyar grófi címmel (*Grafentitel*) rendelkezők tovább növelték, elsőként a későbbi nádor (1609–1616), bethlenfalvi Thurzó György.⁵³

Végül rajtuk kívül rendszeresen megjelentek a XVI. századi Pozsonyban a vármegyei ispánok (*comites*), utóbb főispánok (*supremi comites*), illetve a magyar nemességet szerző, másként „honfúsiított” idegenek, az ún. *indigenák* is, főként német, osztrák és cseh arisztokraták a Salm, Ungnad, Lobkovic, Rueber és Kollonitsch családokból.⁵⁴ Pozsonyi jelenlétüket tetemesen erősítette, hogy közülük az 1563. évi diétán indigenátust nyert Salmok 1545-től egészen 1580-ig a pozsonyi vár kapitányai és Pozsony vármegye ispánja voltak,⁵⁵ akiket azután a posztokon a Pálffyak követtek, 1599-től örökös főispáni címmel.⁵⁶ A főpapokból összeálló első rend (*status ecclesiasticus*) mellett tehát a XVI. század második felétől ez a meglehetősen sokszínű és népes főnemesi csoport alkotta a magyar rendi gyűlés Pozsonyban véglegesülő második rendjét.

Az alsótábla (*Tabula Inferior*; másként *Tabula Regnicolarum*) esetében még a felsőtáblánál is jelentősebb átalakulások zajlottak le a Magyar Királyság XVI. századi fővárosában. A legfőbb változást a nemesek személyes megjelenésének megszűnése hozta, akik utoljára Rudolf főherceg 1572. szeptemberi pozsonyi koronázó diétájára kaptak személyes meghívást.⁵⁷ Mivel Pozsony Budához képest jóval periférikusabb helyen feküdt, a nagy utazási és ellátási költségek miatt a köznemesség — amely a török hódítás miatt krízisek sorát élte át, miközben tömegesen szegényedett el⁵⁸ — ekkor maga döntött a követek (*ablegati comitatum*) általi képviselést mellett. Ez hamarosan bevett gyakorlattá vált. Így ezt követően egészen 1848-ig a nemesség, azaz a harmadik rend vármegyéenként általában két-három fővel képviseltette magát a diétákon.

Emellett ugyancsak a XVI. századi Pozsonyban szilárdult meg végleg a szabad királyi városok (mint negyedik rend), valamint a kisebb egyházi intézmények, az apátságok, prépostságok és káptalanok rendi képviselete (többnyire kettő-négy fő-

53 Pályájára és tevékenységére magyar és szlovák kutatók közös együttműködésének eredményeként legújabbban: *Lengyelová*, 2012.

54 Teljes jegyzékük a XVI. századból: *Pálffy*, 2010b. 295–296. p. 25. táblázat.

55 *Fallenbüchl*, 1994. 92. p. és *Perger – Pálffy*, 1998. 237–243. p.

56 További magyar és szlovák irodalommal: *Fundárková – Pálffy*, 2003. 34. p.

57 „*secundum veterem consuetudinem, viritim et per singula capita, Posonium venire [...] non negligatis*” *MOE* V. 428–429. p. Nr. I.

58 További irodalommal *Bůžek – Keller – Kowalská – Pálffy*, 2006. 494–497. p.

vel), továbbá az is, hogy a horvát és a szlavóniai rendek közössé váló gyűléseikről már mindig közös követeket (általában három főt) delegáltak a Magyar Királyság rendi gyűléseire.⁵⁹ Végül a század második felétől ugyancsak az alsóábra új résztvevőiként kaptak helyet a fent említett mágnások özvegyei (*viduae magnatum*) és a távolmaradó mágnások követei (*ablegati magnatum absentium*) is.

Mindezekkel egyidejűleg az alsóábrán egyre jelentősebb szerephez jutott a Királyi Tábla (*Tabula Regia Iudiciaria*) személyzete, amely fokozatosan annak mintegy „tisztikarává” vált.⁶⁰ Az ezt vezető személynök (*personalis praesentiae regiae in iudiciis locumtenens*) egyúttal az alsóház elnöke volt, miközben a tábla bírái és ülnökei (*iudices et assessores Tabulae Regiae*) ugyancsak személyes meghívót kaptak a diétákra. Az országgyűlés által választott köznemesi származású táblabírák és ülnökök mellett az alnádor (*vicepalatinus*), az alországbíró (*viceiudex curiae*), az altárnokmester (*vicemagister tavernicorum*), a királyi ügyigazgató (*director causarum regalium*) és a XVI. század második felében a nádor gyakori hiányában a nádori helytartó (*locumtenens palatinalis in iudicialibus/in iudiciis*, röviden *propalatinus*), valamint ítélmestereik (*prothonotarius*) tartoztak még közéjük.⁶¹

Az utóbbi tisztségviselők szerepe Pozsony fejlődése szempontjából azért is kiemelendő, mert a XVI. században a város a belpolitikai élet mellett fokozatosan az országos igazságszolgáltatás egyik centrumává is vált. A már említett periférikus fekvéséből adódó jelentős távolságok miatt az országos bíróságok (a királyi helytartó, az országbíró és a nádori helytartó törvényszékei), valamint a tárnoki és a személynöki szék ugyanis gyakran az itteni országgyűlések alatt tartották üléseiket. Az 1560-as évektől azután az a gyakorlat alakult ki, hogy a dunáninneni és a dunántúli kerület (lásd ezekre a 4. táblázatot⁶²) számára a diétákon kívüli bírósági időszakokat (*iudicia octavalia*) Lukács evangélista vagy Szent Mihály napja nyolcadán Pozsonyban, a felső-magyarországi kerület számára pedig előbb a Vízkereszt-napi oktávát Kassán vagy Lőcsén, majd utóbb a Szent György-nap

59 *Németh*, 2004, passim; *Németh*, 2005; *Németh*, 2006. főként 113–116. p.; *Németh*, 2011; *Szijártó*, 2010. 429. p.

60 *Guszarova*, 2005. passim; *Szijártó*, 2010. 50. p.

61 Példának okáért I. 1582: *MOE* VII. 139. p. Nr. II.; 1634–1635: EK Budapest, Kt. Coll. Kapr. Series A. Tom. XXVI. p. 332.; a nádori helytartókra újabban alapvető: *Federmayer*, 2011a; ill. a XVII. századi alországbírókra a magyar kutatás számára is meghatározó: *Federmayer*, 2011b.

62 Első magyar nyelvű közlése: *Pálffy*, 2010b. 82. p. 8. táblázat.

nyolcadán kezdődő törvényszéket többnyire Eperjesen tartották.⁶³ A Királyi Tábla üléseit Pozsonyban többnyire a helytartó vagy a személynök, míg az eperjesieket általában az országbíró vezette, aki emiatt többnyire a felső-magyarországi régióból származott. E két helyről a helytartó Pozsonyban tartott törvényszékére lehetett fellebbezni. Mindezek a késő középkorhoz képest szintén számottevő változást jelentettek, tovább gazdagítva Pozsony országos feladatköreit.

4. táblázat: *A Magyar–Horvát Királyság négy kerülete a XVI–XVII. században*

Horvát–szlávón bántság (<i>banatus Croatiae et Sclavoniae, Kroatien und Slawonien/Windischland</i>)			
Zágráb megye	Varasd	Körös töredéke	
megmaradt horvát területek			
Dunántúli kerület (<i>partes Transdanubianae, Transdanubien</i>)			
Moson	Sopron	Vas	Zala (+ Somogy)
Győr	Veszprém	Komárom (+ Fejér)	
Dunáninneni kerület vagy Alsó-Magyarország (<i>partes Cisdanubianae, Cisdanubien, Niederungarn</i>)			
Pozsony	Nyitra	Trencsén	Bars
Turóc	Árva	Liptó	Hont
Zólyom	Esztergom	Nógrád (+Pest-Pilis-Solt)	
Felső-Magyarország (<i>partes superiores, Hungaria superior, Oberungarn</i>)			
Gömör	Heves (+ Külső-Szolnok)	Borsod	Szepes
Sáros	Torna	Abaúj	Zemplén
Ung	Ugocsa	Bereg	Szabolcs
Szatmár	[olykor ideiglenesen a <i>Partium</i> : Bihar, Kraszna, Máramaros]		

63 1550: 50., 1554: 16., 1555: 2., 1563: 24–25., 1566: 21., 1567: 24., 1572: 4–5., 1588: 30. törvénycikk: *CJH* 1526–1608. 284–287., 372–373., 382–383., 494–497., 544–545., 566–569., 628–629., 720–721. p.

A diétáknak, az országos bíraskodásnak, a királyi helytartók székhelyének és az általuk vezetett Magyar Tanács városbeli üléseinek⁶⁴ köszönhetően Pozsony a XVI. század második felétől egyértelműen a Magyar Királyság belpolitikai életének centrumává vált. Míg a magyar tanácsosok itteni üléseinek alkalmával az ország rendi életét és belügyeit irányító szűkebb csoport, addig az országgyűléseken a teljes politikai elit a városban gyűlt össze. Sőt, a fontosabb diéták és a már említett három koronázás (1563, 1572, 1608) idején a Habsburg Monarchia vezető politikusainak és udvartartásának egy jelentős része is hetekre meglátogatta a várost. A késő középkori szabad királyi városból így lett hosszú időre a Magyar Királyság „belpolitikai fővárosa” és rendi igazgatásának központja, az említett országos és rendi intézményeknek köszönhetően pedig a közép-európai Habsburg Monarchián belül a magyar állam ’belső szuverenitásának’ jelképe.

5. A magyarországi pénzügyigazgatás és a kereskedelem egyik központja

Pozsony fővárosi szerepkörét az is erősítette, hogy az 1530-as évektől hosszú időn át itt működött a Magyar Királyság egyetlen helyi szakhivatala és igazi kormány-szerve, a Magyar Kamara (lat. *Camera Hungarica*, ném. *Ungarische Kammer*). Noha az intézményt az Udvari és a Cseh Kamara mintájára I. Ferdinánd 1528 tavaszán még Budán állította fel, annak Szapolyai János kezére kerülése (1529) után a hivatal hamarosan Pozsonyban folytatta működését. Sőt a magyarországi pénzügyigazgatás legfőbb szervének intézményesülése már itt ment végbe az 1530–1550-es években.⁶⁵

A döntéshozatalt és az igazgatási kérdéseket eleinte a kincstartó (*thesaurarius*), később az elnök (*praefectus/praeses*) és a tanácsosok alkotta kamarai tanács (*consilium camerae*) intézte. A bevételek és kiadások lebonyolítása a pénztárt (*perceptoratus*) kezelő pénztárnok (*perceptor*), míg a számadások ellenőrzése a számvevőmester (*magister rationum*) vezette számvevőhivatal (*officina rationaria*) feladata lett. Az ellenőri tisztségek mellett kialakult az irattár (*registratura*) élén álló lajstromozó (*registrator*) posztja is. A többségében ne-

64 Számos példa: *MOE* IV–XII. passim; vagy szemléletes megfogalmazásban: „*locumtenens coeterique Sacratissimae Caesariae Regiaeque Maiestatis consiliiarii Posonii congregati*” MNL OL Budapest, A 32, 1590: Nr. 3. (1590. ápr. 4.)

65 Újabban további irodalommal: *Gecsenyi*, 2003; *Kenyeres*, 2003a; *Kenyeres*, 2003b.

mesi származású hivatalnokok munkáját emellett egy általában nem nemesi eredetű, kisebb számú segédszemélyzet (ajtónállók, futárok, lovászok, fűtők stb.) segítette. Ezek az intézményi alapok egészen a XVIII. századig meghatározták a pozsonyi kormány szerv működését.

Bár a kamarának köszönhetően Pozsony vitathatatlanul a magyarországi helyi pénzügyigazgatás legfontosabb központja lett, az ország pénzügyeinek irányításán más városokbeli intézményekkel is osztoznia kellett. Elsőként a bécsi Udvari Kamarával, amely a pozsonyi Magyar Kamara felettes és ellenőrző hatósága volt. Ám ez nem jelentett különlegességet, hiszen ez igaz volt a Habsburg Monarchia minden helyi pénzügyigazgatási szervére.⁶⁶ Önmagában jól mutatja ezt, hogy a Magyar Kamara elnökei kinevezésük után esküjüket a bécsi főhivatalban tették le, a pozsonyi Mihály utcában álló, Meixner-féle kamarai házban (*domus cameralis*)⁶⁷ történő beiktatásukra csak ezt követően kerülhetett sor.⁶⁸

Ugyanezt jelzi, hogy a legfőbb pénzügyi kérdések mellett minden magyarországi pénzügyi tisztségviselő kinevezéséről a végső döntést Bécsben hozták meg. Mindeközben a Magyar Kamara éves számadásait is az Udvari Kamarában vizsgálták felül. Sőt, ezzel állt összefüggésben a pozsonyi hivatalnál az 1530-as években létrehozott német kamarai tanácsosi állás (*deutsche Kammerratsstelle*) is, amely az ellenőrzés mellett a Bécs és Pozsony közötti nélkülözhetetlen kapcsolattartásnak és helyi pénzügyi szakértők kinevelésének is eszköze volt.⁶⁹ A pozsonyi kormány szervnek javaslatai révén ugyanakkor a döntés-előkészítésben mindig megkerülhetetlen, a végrehajtásban pedig egyenesen nélkülözhetetlen szerepe volt!⁷⁰

A pozsonyi hivatal illetékessége nem terjedt ki sem a teljes országra, sem minden jövedelemtípusra. Ennek részben földrajzi, részben praktikus, részben gazdasági-gazdaságpolitikai okai voltak. Budával ellentétben ugyanis — mint már többször hangsúlyoztuk — Pozsony még a megfogyatkozott királyságban is periferikus helyen feküdt, így innen a távolabbi területek pénzügyei nehezen voltak koordinálhatók. Ezzel magyarázható, hogy az 1530-as évek közepétől mind a

66 Rauscher, 2004. passim.

67 Federmayer, 2003. 95 p.; Tózsá-Rigó, 2013.

68 L. például a pozsonyi dómban eltemetett Lippay Gáspár elnök (1646–1652) esetét, aki bécsi esküjét 1646. május 12-én tette le, majd 15-én iktatták be Pozsonyban. ÖStA Wien, AVA FHKA HKA Fam.-Akten L 126. fol. 3–8.

69 Gecsényi, 2001. 57–60. p.

70 ÖStA Wien, AVA FHKA HKA Hoffinanz Prot. és HFU passim; néhány kiadott példa: Gecsényi, 2001. 64–70. p. Nr. 2–6.

Dráva–Száva közti Szlavóniában, mind Felső-Magyarországon (Kassa Szapolyai fennhatósága miatt előbb Sáros, majd Eperjes székhellyel) megkezdődött egy-egy kamarai jövedelemigazgatóság (*administratio proventuum*) kialakítása.⁷¹

A két kísérlet közül végül csak az utóbbi járt tartós eredménnyel: Werner György és gyalui Torda Zsigmond⁷² több évtizedes szervezőmunkájára építve, a János Zsigmond erdélyi fejedelemtől fokozatosan visszafoglalt 13 megye (lásd újra a 4. táblázatot) jövedelmeinek igazgatására Lazarus Freiherr von Schwendi főkapitány 1567. április 1-jén Kassán megszervezte a Szepesi Kamarát (lat. *Camera Scepusiensis*, ném. *Zipser Kammer*). A 'Szepesi' jelző alatt ugyanakkor ez esetben Felső-Magyarországot, azaz nem a szűk értelemben vett Szepességet kell érteni. Az új hivatal legfőbb feladata a felső-magyarországi hadügyigazgatás kiszolgálása, mindenekelőtt a végvárak katonaságának zsolddal és élelemmel való ellátása volt, mégpedig jelentős helyi önállósággal, azaz az Udvari és a Magyar Kamara közvetett alárendeltségében.⁷³

Végül a pozsonyi Magyar Kamarának az 1540-es évektől még az ugyancsak Bécsben székelő Alsó-ausztriai Kamarával (*Niederösterreichische Kammer*) is osztoznia kellett a magyarországi pénzügyigazgatás irányításán. 1548 tavaszán I. Ferdinándnak Augsburgban sikerült megállapodnia a Németalföldön élő özvegy Mária királynéval, hogy az utóbbi komolyabb anyagi kárpótlás fejében lemondjon magyarországi és ausztriai birtokairól — köztük a magyaróvári és zólyomi uradalmakról, a gazdag alsó-magyarországi bányákról (velük a körmöcbányai és selmecbányai bányakamaráról), valamint a két fontos nyugati határvámról, a pozsonyi harmincadról és a magyaróvári vámjövedelem neki járó feléről.⁷⁴ Ezek a jelentős és stabil uralkodói bevételek ezt követően azonban nem a Magyar, hanem gazdaságpolitikai okokból az Alsó-ausztriai Kamara igazgatása alá kerültek. Így, noha erre a kutatás még alig figyelt fel, furcsa módon a pozsonyi harmincadot nem a pozsonyi pénzügyi kormány szerv felügyelte, a tőle északra fekvő, osztrák és morva határ menti, úgynevezett nagyszombati harmicadesoportot ugyanakkor igen.⁷⁵ Mindezek következtében az 1570-es évek közepén — amint ez az 5. táblá-

71 *Acsády*, 1894. 24–27. p.; *Ember*, 1946. 147–150. p.; *Szűcs*, 1990. 7–17. p.

72 Újabbban a régebbi irodalmat frissen feltárt források alapján kiegészítve: *Póka*, 2011.

73 *Acsády*, 1894. 28–37. p.; *Ember*, 1946. 150–165. p.; *Szűcs*, 1990. 18–21. p.; *Kenyeres*, 2008. passim.

74 *Heiss*, 1976. 96–110. p.; *Kenyeres*, 2004a. 1117–1120. p.

75 *Kazimír*, 1976.

zattól látható⁷⁶ — a Magyar Királyság éves bevételeinek már csupán mintegy 30 százalékát ellenőrizték közvetlenül Pozsonyból.

5. táblázat: *A Magyar Királyság éves bevételeinek kamarák szerinti megoszlása az 1570-es évek közepén*

Kamara	A bevétel nagysága (kerekített értékben és rajnai forintban)	A jövedelmek százalékos megoszlása
Magyar Kamara	239 200	29,8
Szepesi Kamara	242 600	30,2
Alsó-ausztriai Kamara	321 200	40,0
A Magyar Királyság bevételei összesen	803 000	100,0

Ezen hatáskörszűkülés ellenére is kijelenthető, hogy miként az országos pénzügyigazgatást terén a Magyar Kamara felállítása igen komoly újítás volt a késő középkori viszonyokhoz képest, úgy pozsonyi működése tetemesen felértékelte a szabad királyi város szerepét. Sőt, egyúttal a magyar rendek pozícióit is, annak ellenére, hogy ők gyakran emelték fel szavukat a bécsi udvar centralizációs törekvéseivel szemben. Az utóbbi annak a különleges kompromisszumnak volt a következménye, hogy a kamara vezetését 1537-től 1608-ig — a pozsonyi ferences templomba temetkező Dessewffy János (1557–1561) kivételével⁷⁷ — előbb prépostok, majd 1549-től püspökök, azaz az egyházi rend tagjai töltötték be.⁷⁸ Közülük Radéczy István egri és Fejérvöly István nyitrai püspök ráadásul egyúttal királyi helytartók, azaz a magyar belpolitikai élet meghatározó irányítói voltak, akik e sokrétű feladatköreiknek köszönhetően többnyire Pozsonyban éltek. A XVI. század második felében a Duna-parti városban így kapcsolódott össze a főpap királyi helytartók személyében a Magyar Királyság belpolitikájának, felső-táblájának és pénzügyigazgatásának irányítása.

76 Kenyeres, 2003b. 93–94. p.; Kenyeres, 2008. 373. p. 37. táblázat.

77 Mikó – Pálffy, 2005. 322–326. p. Nr. 1.

78 Gecsényi, 2003.

A pozsonyi harmincad Bécsből történő felügyelete nemcsak a magyarországi pénzügyigazgatás újjá- és átszervezésének, hanem a közép-európai kereskedelmi és gazdasági centrumok áthelyeződésének is különleges, mondhatnánk szimbolikus jele volt. Noha Buda késő középkori említett gazdasági kulcsszerepének átvételével az 1530–1550-es években több alkalommal megpróbálkozott Pozsony, Sopron és Nagyszombat is,⁷⁹ még együttes fellépésük sem akadályozhatta meg, hogy az egykori magyar főváros gazdasági helyét túlnyomórészt Bécs vegye át.

Ennek több oka volt. Egyrészt a legkiterjedtebb nyugati (nürnbergi, augsburgi és bécsi) kapcsolatokkal rendelkező budai német polgárok és itáliai kereskedők többsége — lakóhelyük török kézbe kerülése vagy a Szapolyai általi kitelepítés (1530) után — elsősorban az osztrák fővárosba menekült.⁸⁰ Közülük Pozsonyban csak igen kevesen letek új otthonra. Másrészt Bécs rezidenciává alakításával maga I. Ferdinánd, az Udvari Kamara és a bécsi városi gazdasági elit is egyértelműen ezt támogatta. Ám ugyanez volt az érdeke a nürnbergi és augsburgi kereskedőházaknak is, annak ellenére, hogy az új kutatások szerint ők természetesen a pozsonyi városi elittel is számottevőbb kapcsolatokat ápoltak.⁸¹ Így a XVI. század közepére Bécs nem csupán a Habsburg Monarchia rezidenciavárosa és központi igazgatási székhelye, hanem Buda gazdasági szerepének átvételével Közép-Európa egyik legfontosabb elosztó és közvetítő központja is lett.

A XVI. században Pozsony pusztán a magyarországi közvetítő és helyi kereskedelemnek maradt egyik meghatározó állomása. Ez összefüggésben állt a nyugati irányban futó kereskedelmi útvonalak jelentőségének megváltozásával.⁸² Északnyugati irányban a cseh–morva területekre és a sziléziai városokba (Breslau, Teschen) Nagyszombaton és Auspitzon keresztül, Bécs és a délnémet városok (Nürnberg, Augsburg, Ulm, München, Regensburg, Passau, Sankt Gallen) felé pedig a Duna mentén, Pozsonyon és Magyaróváron át vezetett az út. Míg a késő középkorban az utóbbiak közül még egyértelműen a Pozsonyon át haladó volt a jelentősebb, az 1540-es évektől — elsősorban az oszmánok magyarországi be-

79 ÖStA Wien, AVA FHKA HKA NÖHA rote Nr. 289/2. [W 61/c/50B.] fol. 598–604. *Gecsényi Lajos* szíves közlése.

80 *Bessenyei*, 2007. 50–52. p.; *Teke*, 2007. 989–990. p.; *Gecsényi*, 2008.

81 Az utóbbiakra számos aspektusból l. *Tózsá-Rigó*, 2008a; *Tózsá-Rigó*, 2008b; *Tózsá-Rigó*, 2009a; *Tózsá-Rigó*, 2009c; *Tózsá-Rigó*, 2011a; *Tózsá-Rigó*, 2012a.

82 Mind a mai napig alapvetőek az alábbi magyar és szlovák munkák: *Pach*, 1968; *Kazimír*, 1973; *Kazimír*, 1976; *Zimányi*, 1976; *Pach*, 1994., ill. még az utóbbi időben is napjaink államhatárainak nehezen elfogadható szemléletben: *Kohútová – Vozár*, 2006.

rendezkedése következtében — a Győr–Magyaróvár–Bécs útvonal vált meghatározóbbá.⁸³

Ezt a lényeges változást jól mutatja, hogy 1531-ben még a pozsonyi határ-vám filiáléjaként hozták létre a magyaróvári harmincadot, amelyet 1550 táján már önálló vámhelyé (úgynevezett főharmincaddá) szerveztek. Az 1570-es években a magyaróvári főharmincad pedig már mintegy négyszer annyi jövedelmet hozott a kincstárnak, mint a pozsonyi.⁸⁴ Pozsony számára emellett hátrányt jelentett Nagyszombat kereskedelmi szerepének fokozatos növekedése, és ezzel a Morvaországon át a délnémet területekre vezető útvonal erősödése is.⁸⁵ Ezeket csupán a dunai folyami szállítás részleges megőrzése ellensúlyozta, bár a pozsonyi hajómesteri (*Schiffmeister von Pressburg*) poszt felállításával — elsősorban a katonaság ellátása terén — az Udvari Kamara befolyása is növekedett.⁸⁶

Hasonló mondható el a pozsonyi postamesterről (*Postmeister von Pressburg*) is. E tisztséget a század folyamán végig a Paar család tagjai töltötték be, akik 1583-ig a bécsi főpostamester (*Obersthofpostmeister*), utána pedig a Bécsben székelő alsó-ausztriai postamester (*niederösterreichischer Postmeister*) igazgatása alá tartoztak.⁸⁷ Ugyancsak más pénzügyigazgatási szerv, nevezetesen az Alsó-ausztriai Kamara és a magyarországi főélelmester (*Oberstproviandmeister in Ungarn*) ellenőrzése alá tartozott a pozsonyi vár élelmezési tisztje (ném. *Proviandbefürderer in Pressburg*, lat. *curator annonae*, a XVII. századi forrásokban ném. *Prowiantverwalter*, lat. *annonae vicegerens*). Végül e tisztségviselők sorában még a pozsonyi sókamarát vezető sóprefektus (*praefectus salium*) említhető.⁸⁸

A fentiek összességében azt mutatják, hogy a XVI. század folyamán Pozsony szerepe a távolsági kereskedelemben valamelyest csökkent. Regionális funkcióját viszont mind a marha-, mind a gabona- és borkereskedelem területén nagyjából sikerült megőriznie,⁸⁹ noha a kereskedelembé bekapcsolódó nemesek, hivatalno-

83 Miként ezt *Gecsényi Lajos* számos írásában kimutatta: *Gecsényi*, 2002; *Gecsényi*, 2005.

84 *Kenyeres*, 2003b. 94. p.

85 *Štefan Kazimír* feldolgozásait a magyar gazdaságtörténészek ugyan régóta jól ismerik, mégis érdemes rájuk ehelyütt is felhívni a szélesebb magyar olvasóközönség figyelmét. *Kazimír*, 1970; *Kazimír*, 1973; *Kazimír*, 1974; *Kazimír*, 1986.

86 Újabbán I. *Federmayer*, 2007b.

87 *Kenyeres*, 1999; *Wurth*, 2001. (sajnos az előbbi magyar tanulmány ismerete nélkül)

88 *Kenyeres*, 2004b. 377. p.; *Federmayer*, 2010. 5. p.

89 A kérdéskör egymást sajnos nem mindig kellő mértékben hasznosító feldolgozásai: *Kazimír*, 1986; *Bađurik*, 1990; *Tózsza-Rigó*, 2009a; *Tózsza-Rigó*, 2009d; *Tózsza-Rigó*, 2012a.

kok és katonák a városi polgárságnak egyre komolyabb konkurenciát jelentettek. Miközben tehát Pozsony szinte teljességgel képes volt átvenni az egykori magyar főváros (Buda) belpolitikai szerepét, a pénzügyigazgatás és a kereskedelem területén ez csak részlegesen sikerült.

6. Virtuális uralkodói rezidencia — új koronázóváros

A fenti sokrétű szerepkörökhöz a XVI. század közepén még két újabb csatlakozott. Mivel az 1540-es évektől I. Ferdinánd már csaknem minden országgyűlésen részt vett, hogy a Habsburg Monarchia számára katonai és gazdasági szempontból egyre fontosabb Magyarország rendjeivel személyesen tárgyalhasson (lásd ismét az 1. táblázatot), Pozsonyban számára megfelelő méretű, minőségű és jelentőségű szállást kellett biztosítani. Ez nem volt könnyű feladat. A bécsi udvar és a magyar rendek ennek helyszínét végül együttesen nem a városban, hanem a felette magasodó várban találták meg.⁹⁰ Ezt a XV. század elején reprezentatív igényekkel még Luxemburgi Zsigmond király (1387–1437) építtette ki, ám rezidenciaként nem használta. Állandó uralkodói palotaként természetesen Ferdinánd és utódai sem éltek vele, hiszen udvarukat a bécsi *Hofburg*ban, majd II. Rudolf a század végétől a prágai Hradčínban rendezte be. Ennek ellenére a pozsonyi vár hamarosan mégis alkalmi, illetve virtuális magyar uralkodói rezidenciává vált.

Ezt jelentősen elősegítette, hogy a magyar rendek egyik legfőbb követelése a XVI. században az volt, hogy az uralkodó vagy az őt helyettesítő főherceg lakjon állandóan Magyarországon.⁹¹ Az osztrák–német, cseh–morva és magyar–horvát területekből összeálló Habsburg Monarchiában (mint összetett államában, ném. *zusammengesetzter Staat*, angolul *composite state*) ez ugyan megvalósíthatatlan volt,⁹² a magyar rendeknek azt mégis sikerült elérniük, hogy az országgyűlések idején a regnáló uralkodók (I. Ferdinándtól II. Mátyásig) szinte kivétel nélkül a pozsonyi várban lakjanak. Másként szólva magyarországi tartózkodásaik idején a várat, mint magyar uralkodói rezidenciát használják szállásul, udvartartásuk helyszínéül és a döntéshozatal számára egyaránt.

90 A pozsonyi vár XVI. századi történetére — a régebbi szlovák és magyar irodalmat is összegezve — *Fiala – Šulcová – Krútky*, 1995; alapvető még *Šulcová*, 1992. A magyar kutatások a XVII. század vonatkozásában hoztak jelentősebben újat: *Galavics*, 1985; *Kelényi*, 1999. stb.

91 *Pálffy*, 2010b. 97–98. p.

92 Részletesen l. *Winkelbauer*, 2003. I. 25–310. p.

Mindehhez természetesen szükség volt a pozsonyi vár jelentősebb átépítésére és modernizálására, azaz alkalmi rezidenciává alakítására, aminek során az többek között újjáépített lovagteremmel, várkápolnával, reneszánsz falképekkel és aranyozott stukkómennyezetekkel gazdagodott. Ez első lépésben az 1550–1560-as években valósult meg, többek között olyan ismert építészek és festők bevonásával, mint Pietro Ferabosco, Giulio Licino, Antonio Abondio, Jacopo Strada, Ulisses da Volter stb., akik a Habsburgok tényleges bécsi rezidenciáján is marandót alkottak.⁹³ Elegendő ezzel kapcsolatban Ferabosco napjainkban is megcsodálható nevezetes *Schweizertorjára* gondolni.⁹⁴

Így ettől kezdve szinte a teljes kora újkorban az egykori budai királyi palota funkcionális és építészeti szerepét a két magyar főváros, Bécs és Pozsony rezidenciái ugyancsak együtt örökítették tovább. Míg az előbbi (1583 és 1612 között Prágával együtt) a Habsburg-uralkodók udvarának, udvartartásának és központi kormányzatának tényleges helyszíne lett (nem számítva persze a császár- királyok gyakori utazásait), addig az utóbbi magyarországi tartózkodásaik idején vált alkalmi, azok között pedig virtuális magyar uralkodói rezidenciává, bár évszázadról évszázadra változó hangsúlyokkal. Sőt, a pozsonyi királyi palota mint magyar uralkodói rezidencia materiális valóságában szimbolikus szerepet is betöltött, hiszen különleges épített jele volt a Magyar Királyság Habsburg Monarchián belüli 'külső szuverenitásának'.

A virtuális uralkodói rezidencia a magyar országgyűlések idején kelt valódi, ám ekkor is csak alkalmi-átmeneti életre. Ezek során a lovagteremben (a korabeli forrásokban *Ritter- oder Tafelstube, maior stuba, hypocaustum interius, conclave sive palatium magnum, triclinium equitum*) az uralkodó számára baldachinos trónszéket állítottak, itt fogadta a rendek képviselőit, akik itt kapták meg tőle az uralkodói előterjesztéseket (*propositiones*). Majd a diéták alatt a magyar király végig itt tartotta az audienciákat, itt egyeztetett a rendek képviselőivel, itt tettek esküt az újonnan megválasztott vagy kinevezett országos főméltóságok.⁹⁵ Emiatt a pozsonyi várpalota szobáit a XVII. század közepére fokozatosan a bécsi *Hofburg*, azaz az állandó rezidencia hasonló funkcionális tereinek megfelelően használták és nevezték el (*Antecamera, Kämmerertafelstube, Wartstube, Ratstube*

93 Újabbán a régi irodalmat is összegezve: *Fidler*, 2009. 35–36. p.; *Ludiková*, 2009a. 44–45. p.

94 *Holzschuh-Hofer – Beseler*, 2008. 643–660. p.; a magyar irodalomból vö. *Farbaky*, 2003.

95 Miként ezt Lőcse város követének, Daniel Türcknek a naplója már az 1550-es évekből számos példával bizonyítja. OSzK Budapest, Kt. Quart. Lat. 556. p. passim, ill. a régebbi irodalomból l. *Garády*, 1871. 15–30. p.

stb.).⁹⁶ 1608-tól pedig már az uralkodókoronázások utolsó eseményét, a nyilvános lakomát is a vár legreprezentatívabb termében tartották. Sőt, IV. Ferdinánd 1647. júniusi szertartásától az előző évtizedben újjáépített palota termeiben látta vendégül a magyar uralkodó a teljes magyarországi politikai elitet és a Habsburg-udvartartást.⁹⁷

Az utóbbi két példa is jól jelzi Pozsony másik újabb szerepkörét. A várbeli magyar rezidencia kiépítését a gyakori országgyűlések mellett döntően elősegítette, hogy Habsburg Miksa főherceg 1563. szeptember 8-i ceremóniájától hosszú időre Pozsony vált a Magyar Királyság új koronázóvárosává.⁹⁸ Noha a XVII. században az említett négy soproni diétából három király- és királyné-koronázással is együtt járt (1622: II. Ferdinánd második felesége, Gonzaga Eleonóra Anna; 1625: III. Ferdinánd; 1681: I. Lipót harmadik felesége, Eleonóra Magdolna), amiről a kutatás gyakran megfélekedezik,⁹⁹ ennek ellenére Pozsony vezető szerepe e téren sem kérdőjeleződött meg. A XVI. század második felének mindhárom király- és királyné-koronázását (1563. szeptember 8.: I. Miksa, szeptember 9.: felesége, Mária királyné, ill. 1572. szeptember 25.: I. Rudolf király) itt tartották, ám a három fenti kivételével az összes a XVII. századit is. Sőt, ez a hagyomány azután egészen 1830-ig, V. Ferdinánd koronázásáig kitartott. A XVIII. században is csupán I. Ferencet és második feleségét (Bourbon Mária Teréziát) koronázták másutt, mégpedig Budán, 1792. június elején. Így túlzás nélkül kijelenthető, hogy a törökök által 1543-ban elfoglalt régi magyar koronázóváros, Székesfehérvár helyett 1563-tól az egész kora újkorban Pozsony vált a magyar uralkodókoronázások legfontosabb helyszínévé.

Pozsony e kiemelkedő funkciójáról valójában már 1561 márciusában döntés született.¹⁰⁰ Miután ugyanis ekkor megkezdődtek a tárgyalások a korosodó I. Ferdinánd fia, Miksa főherceg magyar királlyá koronázásának előkészítéséről, annak helyszínéül az ekkor Bécsben összegyűlő magyar tanácsosok az uralkodó számá-

96 A szlovák irodalomból alapvető: Šulcová, 1992; a magyarból vö. még Galavics, 1985; Kelényi, 1999.; Pálffy, 2004. 1056–1057. p.; a bécsi udvarra a régebbi irodalommal: Hengerer, 2004. 218–242. p.

97 Pálffy, 2004. 1054–1059. p.

98 A modernebb magyar, szlovák és osztrák irodalomból l. Benda – Fügedi, 1979. 134–149. p.; Edelmayer, 1990. 178–205. p.; Tomovičová, 2002; Holčík, 2005. 16–30. p.; Pálffy, 2008; Pálffy, 2009a; Pálffy, 2009c; Pálffy, 2012.; ill. újabban szlovákul az 1608. évi koronázása. Bada, 2012.

99 Üdítő kivétel: Etényi, 2000.

100 Pálffy, 2008; Pálffy, 2009a; Pálffy, 2009c; Pálffy, 2012.

ra készített javaslatuk legelején rögtön és egyhangúlag Pozsonyt nevezték meg: „mivel a törökök Székesfehérvárt [1543-ban] elfoglalták, a legfenségesebb cseh király, a mi legkegyelmesebb urunk [Miksa főherceg] koronázása a régi és az ősi szokás szerint ezen esemény számára kijelölt helyén nem történhet meg, ezért az látszik szükségesnek, hogy azt Pozsonyban a Szent Márton társaskáptalani templomban tartsák meg.”¹⁰¹

I. Ferdinánd és idegen tanácsadói vita nélkül fogadták el a magyar tanácsosok e javaslatát.¹⁰² Az utóbbiak döntését a város éppen azon új szerepkörei magyarázták, amelyeket az előző alfejezetekben ismerhetett meg az olvasó. A Magyar Királyság új fővárosának sokrétű országos politikai, igazságszolgáltatási, pénzügyigazgatási és gazdasági feladatköreit így szimbolikusan szólva a koronázóvárosi funkció „koronázta meg”.

A magyar tanácsosok 1561. március 26-i, közel ötoldalas, latin nyelvű javaslatát, amelyet az 1563 őszi ceremónia előtt kis módosítással újfent megerősítettek,¹⁰³ a kora újkori magyar királykoronázások „forgatókönyv-tervezetének” nevezhető. Segítségével ugyanis Magyarország új fővárosában a magyar uralkodókoronázások korábbi hagyományait igyekeztek továbbörökíteni. Ennek érdekében Oláh Miklós esztergomi érsek–főkancellár és Nádasdy Tamás nádor vezetésével gondosan átnézték a Római főpapi szertartáskönyvet (*Pontificale Romanum*), az esztergomi egyház régi kiváltságleveleit (*antiqua ecclesiae Strigoniensis privilegia*), a magyarok krónikáit (*chronica Hungarorum*), nyilván Thuróczy János és Antonio Bonfini műveit. Emellett azon tapasztalataikat is rögzítették, melyeket részben felmenőiktől hallottak, részben néhányan (köztük éppen az egyházi és világi elit említett vezetői) még I. Ferdinánd vagy Szapolyai János szertartásán Székesfehérvárott személyesen láttak. Nádasdy nádor és a jogtudós győri püspök

101 „*Quum itaque occupata per Turcas Alba Regali, coronatio serenissimi regis Bohemiae, domini nostri clementissimi, in veteri et ex antiqua consuetudine ad hunc actum deputato loco, fieri nequeat, ea Posonii in ecclesia collegiata Sancti Martini fieri debere videretur.*” Pálffy, 2008. 500. p. Nr. 1.

102 ÖStA Wien, HHStA RHR Prot. Bd. 20b. unfoliert, 26. März 1561.

103 „*De ceremoniis in coronatione serenissimi regis Hungariae, Maximiliani Secundi anno 1563 octava die Septembris.*” ŠA Levoča, MML XXI/76. Miscellanea 17. seculi [sic!], fol. nélkül, vö. még ugyanitt az említett Daniel Türck publikálatlan részletes jelentését a koronázásról: ŠA Levoča, MML III/11a. Nr. 5. (1563. szept. 12.)

(1554–1565), Gregoriánczy Pál saját kezű, latin nyelvű beadványai napjainkig fennmaradtak.¹⁰⁴

Mindezeknek köszönhetően a magyar tanácsosok az új helyszínen a régi hagyományokat összességében hosszú távra kihatóan vitték tovább. A székesfehérvári ceremóniát mind helyszíneiben, mind elemeiben, mind jellegében többségében sikeresen „másolták le”, miként erről a magyar királyi titkár, Liszthy (Listhius) János beszámolója több helyütt is megemlékezett.¹⁰⁵

Az első pozsonyi koronázás számos tekintetben mégis különbözött székesfehérvári elődeitől, ami hosszú távon ugyancsak meghatározta a későbbi ceremóniák alakulását. Mégpedig elsősorban éppen annak köszönhetően, hogy egyrészt Pozsony nem egyedül, hanem Béccsel együtt osztozott Buda egykori fővárosi szerepén, és így vára is csak a virtuális magyar udvar helyszíne lehetett, másrészt mindeközben maga a Magyar Királyság a Habsburg Monarchia rész lett, mint erről már több helyütt szóltunk.

Az előbbi következményei voltak, hogy az önálló magyar udvar, illetve intézményi szervezete hiányában a Habsburg-udvartartás bizonyos szereplői, tisztségviselői és intézményei is feladatot kaptak a pozsonyi koronázások alkalmával. A bécsi udvar előkelői végig kiemelt helyen vehettek részt a szertartáson, a császári testőrség (a *Hartschier*-gárda) a színhelyek biztosításában, a *Hofkapelle* pedig a zenei repertoár gazdagításában vállalt a magyarokkal együtt szerepet, miközben a koronázási bankettre a *Hofküche* főzte az ételeket.¹⁰⁶

A magyar állam Habsburg Monarchiához való csatlakozásáról a koronázásokon ugyanakkor két dolog tanúskodott leginkább. Egyrészt a monarchia egyes országait és tartományait címeres köpenyeikkel (*Wappenrock*) jelképező négy (a XVII. században már öt) herold: rangsorrendben a német-birodalmi, a magyar, a cseh és az osztrák.¹⁰⁷ Másrészt a ceremónián megjelenő német birodalmi felségjelvények (*Reichsinsignien*) másolatai, amelyek a szép számú jelenlévő számára érzékletesen mutatták, hogy a magyar trónon is a Német-római Császárság uralkodója ül, aki a Magyar Királyság legfőbb reprezentációs ünnepségén utód-

104 Nádasy tervezetének kiadása: *Pálffy*, 2009a. 309–310. p.; Gregoriánczy még kiadatlan javaslata: MNL OL Budapest, I 45, ad 7/1563, fol. 53r–56v.

105 *Kovachich*, 1790. 20. p. stb.

106 *Pálffy*, 2009c; *Pálffy*, 2012; a zenére külön is idézhetőek a szlovák zenetörténeti kutatások figyelemre méltó eredményei: *Rybarič*, 1990 és *Kačič*, 2003.

107 1563: „*vier ehrnholden*” *Edelmayer*, 1990. 197., 200. p. Az öt herold jól látható az I. Lipót 1655. évi koronázását bemutató ismert metszeten. *Holčik*, 2005. 39. p. és *Pálffy*, 2010c. 30. p. 5. ábra.

ja vagy felesége koronázása esetén e legmagasabb tisztségében jelenik meg.¹⁰⁸ Ám ugyanezt szimbolizálták az említett Pietro Ferabosco díszes, architektonikus jellegű, bár csak efemer diadalkapui is.¹⁰⁹ Ezek a Grössling-szigetet a déli Duna-parttal összekötő hajóhid végein álltak, és rajtuk I. Ferdinánd császár kétféjű fekete sasos, valamint kétoldalt Miksa főherceg és felesége, Mária címerei díszeltek — miként ezt a Zsámboky János (Johannes Sambucus) fogalmazta és az ő latin nyelvű versével gazdagított, színes röplap képe ábrázolja.¹¹⁰

Mindezen új elemek ellenére a magyar politikai elit kitartásának köszönhetően a pozsonyi koronázási ceremóniák a teljes kora újkorban mindvégig kiválóan mutatták Magyarországot még közép-európai tekintetben is meghatározó egykori politikai jelentőségét, régi hagyományait, szuverenitását és rendiségének erejét. Ez valósult meg a Magyar Korona országai teljes számban éppen 1563-ban és 1572-ben, Pozsonyban megteremtett koronázási zászlainak felvonultatásával éppúgy,¹¹¹ mint a szertartásokon kiemelkedő pozíciókat betöltő magyar főpapok és arisztokraták politikai, hatalmi, művészeti és önreprezentációjával.¹¹² Ám a későbbi szigetvári hős, Zrínyi Miklós főkapitány vezette több mint 2300 főnyi magyar lovassereg — amelynek nagy része pompás huszáröltözetben és aranyos-ezüstös fegyverekben díszelgett — koronázás előtti katonai felvonulása 1563 augusztusának végén (a Habsburg-udvartartás ugyancsak több ezer főnyi lovas és gyalogos csapatával kiegészülve) a királyság katonai jelentősége mellett a Habsburg Monarchia haderejének szimbolikus kinyilvánítására is kiváló alkalmat kínált.¹¹³

Így fenti sokrétű politikai és igazgatási szerepköreinek, valamint virtuális magyar uralkodói rezidenciájának köszönhetően — ahol 1608 végétől ráadásul már a Prágából Magyarországra visszahozott Szent Koronát, a magyar államiság egyik legfőbb szimbólumát is örizték¹¹⁴ — Pozsonyt joggal tarthatjuk a korabeli Magyar Királyság (egyik) fővárosának. Miként a német nemes, Jakob Phendler útinaplója 1638 februárjában — nyilván az ekkori királyné-koronázó diétán általa hallottak vagy tapasztaltak alapján — már egykorúan is oly találóan összegez-

108 Pálffy, 2007. 345–346. p.

109 Galavics, 1987. 229–230. p.; Mikó, 2002. 299. p. Nr. 280.

110 Ludiková, 2009b. 40. p. Nr. III.1.12.; Ludiková, 2009c. és újabban Gyulai, 2012.

111 Részleteiben l. Pálffy, 2010c.

112 Pálffy, 2004; Pálffy, 2009c. 156–159. p.; Pálffy, 2012. 20–22. p.

113 Erről részletesen újabban l. Gulyás, 2012.

114 Benda – Fügedi, 1979. 150–160. p.; Teszelszky, 2009. 159–214. p., ill. a szlovák kutatásokból újabban l. Mačuha, 2012.

te: „*Stadt Preßburg, welche an der Thonaw ligt, undt der Zeit auß Mangel der königlichen Haubt- undt Residentzstädt, Offen undt Stuelweisenburg (als die der Türckh innen hat) für die Hauptstadt in Ungern gehalten wirdt...* [kiemelés tölem — P. G.]”¹¹⁵

7. Menedékhely és szellemi központ a török hódítások után

A XVI. századi Pozsony politikai-társadalmi fejlődését a fentiekén túl még egy további tényező befolyásolta. A város egyike lett a Kárpát-medence azon településeinek, amelyek a törökök által Magyarországon elfoglalt igen jelentős (1566-ra már mintegy 120.000 km²-nyi) nagyságú területekről érkező különféle menekült intézmények, egyházi és világi tisztségviselők, nemesek, polgárok és kereskedők menedékhelyei lettek. Ám a város e téren összességében még szélesebb körben kényszerült osztozni más településekkel, mint ez a fővárosi funkciók terén történt. Bécs mellett ugyanis Nagyszombat, Sopron, Kassa, Debrecen, Nagyvárad és Kolozsvár is sokak számára kiemelt menedékhelynek számított.¹¹⁶ Mindez elsősorban Pozsony már említett sokrétű igazgatási szerepkörével, viszonylag kis alapterületével és többségében német anyanyelvű polgári lakosságával állt összefüggésben.

Miközben az állami és rendi intézmények egy igen meghatározó része (kamara, királyi helytartóság, diéta, országos bíraskodás) az 1520–1530-as évek fordulóján Budát elhagyva Pozsonyban lelt menedékre, és juttatta a várost egyre kiemelkedőbb országos szerephez, ugyanez az egyházi intézmények, a kereskedő polgárság és a nemesség esetében csak sokkal kisebb mértékben volt igaz. Noha az esztergomi érsekek és királyi helytartók Várday Páltól kezdve — miként erről már szóltunk — mind rendelkeztek Pozsonyban palotával, sőt idejük egy jelentős részét itt töltötték, egyházmegyei és kulturális központjuknak mégsem a Duna-parti várost választották. A még többnyire Pozsonyban székelő Várday Pált követően, Oláh Miklós érsektől kezdve ugyanis — úgy tűnik — egyenesen tudatosan arra törekedtek, hogy a belpolitikai és országirányítási, illetve az egyházi, egyházigazgatási és kulturális centrum másutt legyen.

115 KEVC Spišská Nová Ves; E II. 1. fol. 481r. (1638. febr. 14.)

116 Szakály, 1995 és Bessenyei, 2007. passim.

Az utóbbi célra logikusan kínálkozott a közeli Nagyszombat szabad királyi városa, amely 1543 után az esztergomi káptalannak nyújtott menedéket,¹¹⁷ mely intézmény már csak praktikus okokból sem költözhetett Pozsonyba, az utóbbi ugyanis az itteni társaskáptalan székhelye volt. Így Nagyszombat az 1550-es évek közepétől Oláh érsek döntésének köszönhetően egyszerre lett a magyarországi katolikus egyház és az esztergomi egyházmegye új központja.¹¹⁸ A világi és az egyházi kormányzat szétválasztását érzékletesen jelzi, hogy míg Oláh pozsonyi érseki-helytartói háza a XVI. század második felében mindvégig a felsőtábla helyszíne maradt, addig Nagyszombat a magyarországi katolicizmus első városává és a katolikus újjáéledés bölcsőjévé vált. Oláh 1554-ben itt egyesítette a városi és a káptalani iskolát, alapított 1558-ban egyházmegyei szemináriumot, az érsekek pedig zsinataik többségét itt tartották, egyházmegyéjüket innen kormányozták. Ám ugyanerről tanúskodott a jezsuiták legkorábbi magyarországi kollégiumalapítása 1561-ben.¹¹⁹

Így Pozsony a XVI. század második felében „csupán” a város nyugati részén külön utcát elfoglaló társaskáptalan székhelye maradt. A városban rendszeresen megforduló nagyszámú magyar politikai elitnek köszönhetően viszont az egyházi intézmény világi funkciója, nevezetesen országos hiteleshelyi szerepköre jelentősen felértékelődött.¹²⁰ Emellett a főváros egyházi arculatát a török előrenyomulás és Erdély elszakadása miatt egyházmegyéiket elvesztett (csanádi, pécsi, váci, szerémi, veszprémi, erdélyi és váradi) püspökök és egyéb egyházi személyek itteni tartózkodása, valamint néhány szerzetes- és apácakolostor lakóinak ide települése erősítette. Az utóbbiak közül hosszabb távon az 1540-es években az óbudai klarisszák Pozsonyba menekülése emelkedett ki.¹²¹ Az előbbieket ugyanakkor gyakran jelentősebb késő középkori egyházi kincstárak (Esztergom, Veszprém, Eger, Óbuda stb.) maradványait mentették át Pozsonyba.¹²² Elegendő szimbolikus mintapéldaként az egykori tényleges magyar rezidenciából, a budai királyi várkápolnából a pozsonyi dómba került és ott maradványaiban évszázadokon át

117 *Laczlavik*, 2012. 74. p. stb.

118 A legfontosabb szlovák és magyar összegzések, amelynek azonban sajnos szintén ritkán hasznosítják egymás eredményeit: *Šimončič – Watzka*, 1988; *Granasztói*, 2000; *Granasztói*, 2004; *Roháč*, 2005; *Bencová – Zervan*, 2009.

119 *Bucko*, 1940; *Fazekas*, 2003; *Fazekas*, 2005; *Frimmová*, 2005.

120 Erről kiválóan tanúskodnak a magyar kutatás által ez ideig szisztematikusan csak ritkán hasznosított hiteleshelyi jegyzőkönyvek. SNA Bratislava; HMBK aut. prot.

121 *Horn*, 1992; *Stančiaková*, 2006a; *Stančiaková*, 2006b; *Kušniráková*, 2007.

122 Számos példa: *Mikó*, 1993; *Mikó*, 1996; *Ludiková*, 2005; *Ludiková*, 2009a; *Mikó*, 2012.

örzött Alamizsnás Szent János ereklyére gondolnunk, amely a már idézett német nemesnek, Jakob Phendlernek is felkeltette figyelmét 1638-ban.¹²³

A fentiekén túl Nagyszombat még egy további szempontból Pozsonynál is fontosabb menedékhelyé vált. Míg Buda, Székesfehérvár és más török uralom alá került városok német polgársága az 1530–1540-es években nagyobb részben Bécsbe települt át,¹²⁴ addig magyar kereskedőpolgárai igen jelentős számban Nagyszombatban leltek új lakóhelyre.¹²⁵ Ebben több tényező játszott szerepet. Egyrészt Pozsony a belpolitikai élet új központjaként — a külső szemtanúk szerint is csekély alapterülete miatt¹²⁶ — egyre zsúfoltabb településsé kezdett válni. Másrészt a pozsonyi német polgárság a magyar kalmárok irányában érthetően kevésbé volt befogadó, mint a nagyszombati magyar polgárközösség, amely gyorsan reagált a marhakereskedelem nyújtotta, már említett lehetőségekre. Így a kor legjelentősebb magyar kalmárai majd mind itt (s nem Pozsonyban) rendelkeztek házzal és polgárjoggal, köztük a neves Thököly Sebestyén éppúgy, mint a kettős-kémként is szolgált Trombitás János.¹²⁷ Sőt 1603-ban maga a pozsonyi Magyar Kamara állapította meg, hogy a tizenöt éves háború (1591–1606) alatt a magyar kereskedők közül sokan itt húzták meg magukat, és építettek felhalmozott vagyonukból takaros polgárházakat.¹²⁸ Más hódoltsági társaik ugyanakkor északra vagy keletre menekülve elsősorban Kassán, Nagyváradon és Kolozsvárott találtak boldogulást.¹²⁹

Végül, ami a török területekről menekülő (főként magyar, kisebb részben horvát) nemeseket érinti, ők nem vagy elsősorban nem a városokban, hanem a védettebb vármegyékben leltek országszerte új lakóhelyekre — a nyugati Soprontól Pozsony, Nyitva vagy Bars megyéken át a keleti Abaújig egyaránt.¹³⁰ Pozsony városában így elsősorban azok szereztek közülük házat vagy szállást, akik a Magyar Királyság belpolitikájának, igazságszolgáltatásának és pénzügyigazgatásának fentiekben bemutatott irányításában vállaltak különböző szinteken szerepet —

123 KEVC Spišská Nová Ves; E II. 1. fol. 481r–482v.

124 *Gecsényi*, 2008.

125 *Bessenyei*, 2007. 47–49. p.

126 L. például Tilemann Stella leírását 1560-ból: *Opll*, 1996–1997. 337. p. vagy Zsámboky Jánosét az 1560-as évekből: *Gyulai*, 2012. 139. p.

127 Thököly: *Újváry*, 1992; *Gecsényi*, 1995; Trombitás: *Szakály*, 1995. 219–387. p.

128 *Takáts*, 1927. 159–160. p.

129 *Bessenyei*, 2007. passim.

130 *Dominkovits*, 1999; *Pálffy*, 2000. 148–154. p.; *Pongrácz*, 2004.

miként erről az 1624. évi pozsonyi szállásjegyzék számos példával tanúskodik.¹³¹ E menekült nemesek felbukkantak mind a királyi helytartók udvartartásának nemes tagjai, mind az országos igazságszolgáltatás tisztségviselői, mind a Magyar Kamara nagy többségében ugyancsak nemesi származású tanácsosai között.

A belpolitika és a pénzügyigazgatás irányításában a XVI. században vezető szerepet játszó főpap helytartókhöz kötődő, menekült nemesi rétegre kiváló példaként szolgál az ez ideig alig vizsgált öcsényi Baranyai család esete.¹³² A nevének megfelelően valóban a Dél-Magyarországról származó família a késő középkorban még éppen a Jakob Phendler útinaplójában említett rezidencia- és koronázóvárosokban (Székesfehérvárott és Budán) bírt házat, a Mohács utáni évtizedekben egyik tagjuk (Mátyás) viszont már a Komárom megyei Tata várának kapitánya és várnagya volt. Az utóbbi fia (Tamás) Várday Pál, unokái (Bálint és István) pedig Újlaky Ferenc és Fejérvöly István helytartókkal kerültek kapcsolatba, sőt közelebbi rokonságba, miközben a török előrenyomulás után Pozsony és Nyitra megyében, illetve Pozsony városában találtak új életre, tisztségekre és birtokokra, vidéki kúriákra (Deáki, Hódi, Vedrőd stb.) és pozsonyi városi házra egyaránt.

Mégpedig olyan tisztségekre, amelyek mind kötődtek Pozsony fentiekben bemutatott országos szerepköréhez. Az 1594-ben elhunyt Baranyai Bálint az 1570-es években több alkalommal még csupán Pozsony vármegye dikátora volt, innen azonban a személynöki ítélőmester (1576–1586) posztján vezetett karrierje a magyar kamarai tanácsossáig (1586–1594). Testvére, az 1603 táján meghalt István még többre vitte. Ő Verancsics Antal érsek–helytartó udvartartásában (1572/73) kezdte pályáját, majd az 1580-as években ugyancsak többször volt Pozsony vármegye dikátora. Fejérvöly István helytartó vejeként azután az esztergomi érsekek sokat emlegetett pozsonyi palotájának provizora (1574–1599) lett, hogy élete delelőjén egészen a helyettes nádori helytartó (*viceprolatinus*, másként *vicegerens propalatinus*, 1601–1603) tisztjébe emelkedhessen, mégpedig a neves történétíró, Istvánffy Miklós nádori helytartó (1581–1608) mellé.

Hozzájuk hasonlóan ugyancsak Pozsonyban, a királyság belpolitikai fővárosában ért pályája csúcsára a horvát származású Andreasics és Kitonics család egy-egy kiemelkedő tagja, mindenekelőtt magas szintű jogtudásának köszönhe-

131 *Federmayer*, 2003. passim.

132 A család történetének feldolgozását szlovák kollégámmal, *Frederik Federmayer*rel külön kötetben tervezzük. Az itt közölt adatok ennek előkutatásaiból származnak. Vö. még a XVII. századból az ugyancsak Baranya megyéből származó inkei Loránt család kapcsán: *Federmayer*, 2009.

tően. Andreasicus Mátyás és Kitionics János királyi jogügyigazgatók (*causarum regalium director*, 1591–1597, ill. 1609–1618) posztjukról azután még a jóval jövedelmezőbb kamarai tanácsosságra is képesek voltak Pozsonyban előrelépni, sőt a magyar fővárosban házat vásárolni.¹³³

Bár Nagyszombat — különösen majd Pázmány Péter esztergomi érsek egyetemalapításának (1635) köszönhetően — a művelődés és iskoláztatás országos központjaként megelőzte Pozsonyt, ennek ellenére a Duna-parti város is fontos szellemi centrum maradt. Sőt, a XVI. század folyamán a sokat emlegetett királyi helytartók és kamaraelnökök, elsősorban Radéczy István és Fejérvöly István udvara a magyarországi késő reneszánsz kultúra, tudomány és szellemi élet egyik központja lett. Mégpedig olyan késő humanista szellemi műhely, amelyben politizáló vagy menekült püspökök (pl. a törvénykiadó és könyvgyűjtő Mossóczy Zakariás), országos hivatalnokok (pl. a történetíró Istvánffy Miklós nádori helytartó) éppúgy megfordultak, mint magyar arisztokraták (pl. a könyvgyűjtő Batthyány Boldizsár), az előbb említett jogtudó kamarai tanácsosok és más kincstári hivatalnokok (pl. Rakovszky Márton titkár), művelt pozsonyi polgárok (pl. a versíró orvos, Georg Purkircher) vagy a neves magyar származású bécsi udvari orvos és történetíró, Zsámboky János.¹³⁴ Soraikat a pozsonyi káptalan irodalmár és könyvgyűjtő prépostjai (pl. a századvégen Monoszlóy András) és kanonokjai egészítették ki.¹³⁵

Összejöveleikre a rendszeres diéták, országos bíraskodási időszakok és kamarai ügyintézkedések gyakran kínáltak alkalmat. Így a század második felében a magyar főúri és főpapi rezidenciák, további az erdélyi fejedelmi udvar mellett a királyi helytartók pozsonyi udvara is meghatározó mértékben kivette részét abból, hogy ez az időszak a magyarországi művelődés egyik aranykora lehetett.¹³⁶ Érzékletesen bizonyítják ezt a pozsonyi dómba temetkező, de Nagyszombatban is tanító németalföldi humanista, a neves Arisztotelész-szakértő, Nicasius Ellebodus 1573-ban éppen Pozsonyból Padovába Gian Vincenzo Pinellinek, Zsámboky egyik ismert humanista tudós- és könyvgyűjtő-társának írott sorai.

133 *Fallenbüchl*, 2002. 38., 158. p.; *Fallenbüchl*, 1968 és *Federmayer*, 2003. passim; Kitionichra újabban *Kitionic*, 2004.

134 A legfontosabb magyar és szlovák szerzőktől származó összegzések: *Iványi*, 1926; *Vantuch*, 1975; *Okál*, 1979–1983; *Ritoókné Szalay*, 2002; *Almási*, 2009; *Bobory*, 2009; *Komorová*, 2009.

135 A dómba temetkező Monoszlóyra: *Peisch*, 1941; ill. újabban vö. még *Fazekas*, 2006, ill. a 15. századi előzményekre: *Hlavačková*, 2008.

136 *Péter*, 1995. passim; *Pálffy*, 2000. 218–222., 237–240. p.; *Monok*, 2012.

Ezekben ugyanis azt fejtegette, ha Isten békét ad Magyarországnak, akkor ez az egyik legalkalmasabb hely tudományos tervek megvalósítására.¹³⁷

8. Pozsony új funkcióinak hatása a városfejlődésre

Bár az új magyar főváros fentiekben bemutatott funkcióinak a város fejlődésére gyakorolt hatását a jövőbeli kutatások remélhetőleg számos eddig még kevésbé ismert aspektusból alaposan részletezni fogják,¹³⁸ néhány országos szempontból is meghatározó jelenségre tanulmányunk végén érdemes felhívni a figyelmet. Fővárosi szerepköreinek köszönhetően ugyanis a szabad királyi város élete a XVI. században alapvetően megváltozott.

Noha a török frontvonal az 1540-es évek közepén Pozsonytól délkeletre már csupán mintegy 150 kilométernyire húzódott, elsősorban Komárom, Győr és Érsekújvár várainak köszönhetően az új főváros sohasem került az oszmánellenes végvárak sorába. Így a védettebb hátszországban fekvő, a város uralkodói katonasággal való felszerelésére sem volt szükség, ellentétben például az erődvárosokká (*Festungsstadt*) kiépített Béccsel és Győrrel, vagy az újonnan emelt Érsekújvárral.¹³⁹ Sőt, maga a pozsonyi vár, azaz a virtuális magyar uralkodói rezidencia sem kapott jelentősebb helyőrséget (a XVII. században is csupán a korona őrzésére,¹⁴⁰ illetve nagy háborús időszakokban), bár bemutatott átépítése folyamán egy kisebb hadszertárat (lat. *armamentarium*, ném. *Zeughaus*) kialakítottak benne.¹⁴¹ Az 1529. évi nagy török hadjárat idején ugyanakkor biztonsági okokból a városfalon kívüli jelentősebb épületeket, így például több kolostor mellett a Szent Mihály templomot lerombolták és temetőjét is felszámolták, a köveket és a sírköveket a városfalak megerősítéséhez használva fel.¹⁴² A század második felében a koronázási menetek résztvevőit — az uralkodó itt tartott világi esküjének helyszínén — a régi templomra így már csak néhány rom emlékeztette.

137 *Klaniczay*, 1971. 29. p.

138 Ezek egy részének megjelenése a már említett szlovák nyelvű Pozsony-történet 3. kötetében várható (I. a 13. jegyzetben).

139 Ehelyütt csak a legfőbb eredmények emelhetők ki. Bécs: *Vocelka*, 1995; Győr: *Gecsényi*, 1991; Pálffy, 1999; Érsekújvár: *Domokos*, 2000. 20–29. p.; vö. még *Németh*, 2008b.

140 A kérdés legújabb magyar és szlovák összgezése: *Bak*, 1997. és *Macuha*, 2012.

141 *Orság*, 1989.

142 *Ortvay*, 1903. 494–499. p.; *Ortvay*, 1912. 165–167. p.

A másik magyar fővárossal (Béccsel) ellentétben Pozsony ugyan nem vált igazi, csupán alkalmi *Residenzstadt*-á, a Magyar Királyság belpolitikai életének és igazgatásának központjaként a késő középkorinál jóval népesebb, mozgalmasabb és sokszínűbb településsé változott. A regionális jelentőségű polgár- és káptalani várost az 1526 és 1608 közötti majdnem félszáz, azaz átlagban másfél évente tartott országgyűlés idején igen nagyszámú magyar országlakó (*regnicola*), nevezetesen arisztokraták, főpapok, nemesek, városi és egyházi követek lepték el. Számukat — különösen a három uralkodókoronázás (1563, 1572 és 1608) alkalmával — a Habsburg-udvartartás népes csoportja tovább növelte, nem is beszélve az ünnepségre érkező osztrák, német vagy cseh nemesekről. Mind a magyar, mind a külföldi nemesek kíséretét ráadásul mindig jelentős szolgálhad és személyzet alkotta. Ez összességében azt jelentette, hogy Pozsonyt szinte kétfévente tetemes számú, a városi magisztrátus hatalma alá nem tartozó nemesi és nem nemesi réteg „szállta meg”. Ez egészen új képet adott a városi korábbi életének.

A nagyszámú nemes és nemtelen idegen személy megjelenése emellett konfliktusok és problémák egész sorát is hozta, hiszen a kis alapterületű városban nem volt elegendő megfelelő szálláshely ennyi ember elhelyezésére. Ráadásul a szálláshelyek kijelölésében a késő középkori magyar udvar hagyományainak megfelelően az ezért felelős magyar királyi lovászmesternek (*agazonum regalium magister*) már mindig egyeztetnie kellett a bécsi udvar kvártélymesterével (*Hofquartiermeister*) és megbízottaival, hiszen a Habsburg-udvar tagjait csak az utóbbiak ismerték.¹⁴³ Pozsony növekvő jelentősége mellett főként e nézeteltérések ismeretében érthető igazán, hogy a XVI–XVII. század fordulójától miért törekedtek a legbefolyásosabb magyar arisztokraták (elsőként a Pálffy, Liszthy/Listhius, Illésházy és Istvánffy család tagjai¹⁴⁴) pozsonyi házvásárlásokra és palotaépítésekre. Ez a XVIII. századra — mint közismert — jelentős mértékben átformálta a város építészeti arculatát.

Emellett a sok idegen még a pozsonyi városvezető réteg jelentősebb átalakulásához is hozzájárulhatott. A XVI. század második harmadától ugyanis a késő középkori vezető familiák nagy részének helyét az osztrák és cseh tartományokból érkező gazdag kereskedő, szőlőbirtokos és értelmiségi polgárcsaládok (pl. Auer, Cellarius, Enzenweiss, Hartll, Heindel, Hoffinger, Knapp, Lauser, Lerchenfelder, Liechtenperger, Partinger, Peck, Pfister, Raidt, Schödl) foglalták el.¹⁴⁵ A főváros-

143 Pálffy, 2009c. 158–159. p.; Pálffy, 2012. 22–23. p.

144 Federmayer, 2003. 36–37. p.; Federmayer, 2010. 8. p.

145 Miként ezt az újabb szlovák és magyar kutatások egyaránt jelzik. Federmayer, 1999; Federmayer, 2005. 158–160. p.; Tózsá-Rigó, 2005; Tózsá-Rigó, 2007; Tózsá-Rigó, 2012b.

ban megforduló sok nemes pedig ugyancsak erősítette azt az országos tendenciát, hogy a városi elit legkiválóbb tagjai nemességet szerezzenek.¹⁴⁶

Pozsony késő középkori viszonzlag nyugalmasabb polgári életét a diéták között sem nyerte vissza. A királyi helytartók udvarának, a nemesség és a szabad királyi városok országos bíróságainak, valamint a birtok-, adó-, vám- és tizedügyekkel egyaránt foglalkozó Magyar Kamarának köszönhetően szinte állandóan polgárjoggal nem rendelkező „idegenek”, fő- és köznemesek vagy éppen más városok polgárai jártak-keltek benne. Ugyanezt növelte a társaskáptalan említett hiteleshelyi funkciójának erősödése, továbbá az is, hogy az 1540-es évektől hadszíntérré vált Magyar Királyság olyan veszélyes frontországgá vált,¹⁴⁷ ahova a német, osztrák vagy cseh nemesek néhány törökellenes erődítmény (Győr, Komárom vagy Érsekújvár) megsemmisítése mellett főként Pozsonyba látogattak el.¹⁴⁸ Miként gyakran a város volt az egyik állomása a Konstantinápolyba induló Habsburg-követeknek és különféle utazóknak. Sőt, az 1530–1550-es években és a századvég nagy háborújában a törökellenes hadjáratokra készülő császári-királyi csapatok egy része is Pozsony vidékén kezdte meg magyarországi táborozását.¹⁴⁹

A város új szerepkörei természetesen nemcsak konfliktusokat, hanem új lehetőségeket is teremtettek a többnemzetiségű polgárság számára. A politikusok, a kincstári hivatalnokok vagy éppen a Habsburg-udvartartás tagjainak ellátásában való részvétel anyagi gyarapodást is kínált, a közigazgatási intézmények és bíróságok pedig karrierlehetőségekkel kecsegtettek. Az előbbi a polgárság különböző rétegei számára egyaránt gazdasági lehetőségeket hozott, különféle szállítások és hitelezési lehetőségek révén egyaránt.¹⁵⁰ Az utóbbival ugyanakkor — az eddigi kutatások szerint legalábbis — a városi elitből csak kevesen tudtak élni. Az országos bíróságok ez ideig ismert ítélmesterei között polgári származását alig

146 *Faust*, 1937; *Federmayer*, 2010. 9. p.; a magyarországi jelenségre országos mértékben: *Németh*, 2002; *Németh*, 2008a.

147 *Pálffy*, 2010b. 136–157. p.

148 Erre jó példának szolgál Johann Albrecht mecklenburgi herceg, aki 1560 nyarán Bécsben járva Magyarországon kizárólag Győr és Komárom végvárait, valamint Pozsony városát kereste fel. *Opil*, 1996–1997. 336–338. p.; A XVII. század elején Alessandro Orsini kardinális Győr, Komárom, Érsekújvár és Magyaróvár várai mellett ugyancsak Pozsony, valamint érthetően még Nagyszombat városát látogatta meg. *Marek*, 2005. 342. p. Nr. 77. (1624. nov. 23.)

149 Miként erről a kutatás újabban részletesebben szól. *Bagi*, 2011. 229., 303–305., 319. p.

150 Számos adattal: *Tózsza-Rigó*, 2005; *Tózsza-Rigó*, 2007; *Tózsza-Rigó*, 2008a; *Tózsza-Rigó*, 2008b; *Tózsza-Rigó*, 2009b; *Tózsza-Rigó*, 2011a; *Tózsza-Rigó*, 2011b; *Tózsza-Rigó*, 2012a; *Tózsza-Rigó*, 2012b.

ismerünk, ám a városban székelő Magyar Kamara tanácsosainak sorába is csak ritkán jutottak be pozsonyi polgárcsaládok tagjai, például a Partingerek, az erdélyi szász származású, de Pozsonyban gyökeret verő Armbrusterek vagy éppen a neves kamarai pénztárnok, Leopold Peck, akit Fejérkövy István helytartó és kamarelenök patronált.¹⁵¹

Mindez feltehetően a magyar rendi társadalom jellegével és összetételével (az erős nemesi túlsúllyal) függött össze, azaz e pozíciók megszerzése nemeslelél (*armales*) nélkül szinte elképzelhetetlen volt, ám szerepet játszhatott benne a pozsonyi német polgárság kevésbé nyitott volta is. Erre utal az említett polgári származású tanácsosok és általában a városi polgárok magyar nemesi címszerzése is.¹⁵² Végül komoly konkurenciát jelentettek a polgárok számára a már tanult és jogi ismeretekkel rendelkező köznemesek, akár a már említett magyar–horvát menekült családokból vagy éppen a szomszédos megyékből származók.

Mind Pozsony új országos funkciói, mind városi polgárságának ezek irányításából való kimaradása még a település főtemplomában való temetkezéseken is örök nyomot hagytak.¹⁵³ A koronázódómmá vált Szent Márton-székesegyház a XVI. század végére — Pozsony főváros szerepének plasztikusan megfelelően — a Magyar Királyság politikai elitjének és kormányzatának egyik legmeghatározóbb, központi temetkezőhelyévé vált. Az 1550-es évektől az esztergomi érsekeket (Oláh Miklóst, Verancsics Antalt és Kutassy Jánost, akik a nagyszombati Szent Miklós-templomba temetkeztek¹⁵⁴) kivéve majdnem minden királyi helytartót (Újlaky Ferenc, Radéczy István, Fejérkövy István, Pethe Márton) itt helyeztek örök nyugalomra. Ám a pozsonyi örökös ispán és várkapitány, Pálffy Miklós 1600. tavaszi temetésétől az erdői Pálffy család e tisztségeket betöltő tagjai, sőt utóbb a magyar arisztokrácia számos meghatározó képviselője is ide temetkezett. Ők ennek során ráadásul még Pálffy páncélos síremlékét is követendő mintának tekintették.¹⁵⁵

Főrendeken kívül a Magyar Kamara számos befolyásos tanácsosa (például az Armbruster, Ernleutner, Lippay és Partinger családokból) is itt nyert végső

151 *Fallenbüchl*, 1968; *Fallenbüchl*, 2002; *Gecsényi*, 2003 és *Federmayer*, 2003. passim; Peck részletes pályaképe: *Federmayer*, 2005.

152 Számos példa: *Faust*, 1937.

153 Az alábbi példák a következő adattárból származnak: *Mikó – Pálffy*, 2002; újabban vö. még a szlovák kutatásokból: *Ragač*, 2006; *Federmayer*, 2007a; *Rusina*, 2009 és *Ludiková*, 2009b. passim, ill. *Luková*, 2010.

154 *Ludiková*, 2002. 90–91. p. Nr. 2., 92–93. p. Nr. 4., 96–98. p. Nr. 10.

155 *Galavics*, 1986. 58–61. p.; *Mikó*, 2005. 636–638. p.; *Pálffy*, 2005. 506–507. p.

nyugalomra, miként érhetően a pozsonyi káptalan kanonokjainak jelentős részét is elhelyített kísérték utolsó földi útjára. Ám az 1526 utáni egy évszázadban ide temetkezők között menekült püspököt ugyanúgy találunk, mint pozsonyi hajó- és postamestert vagy éppen a virtuális udvar helyszínéül szolgáló királyi vár hadszertárnokát. Sőt, még a koronázóvárosi funkciónak is maradt indirekt nyoma sírköveken. Az 1563 őszi koronázódiéta alatt elhunyt stájer főnemes, Wolfgang Freiherr von Saurau udvari tanácsos (*Hofrat*, 1557–1563) örök nyughelyét is itt találjuk. A városi polgárok közül előkelőbb síremlékekkel azonban csak az elit legkiemelkedőbb tagjai jutottak be ebbe az országosan is reprezentatív csoportba: polgármesterek, városbírák és szenátorok a Maurach, Gruebmilller, Kögl, Lauser, Pfister stb. famíliákból.

Mindezek ismeretében nem túlzás kijelenteni, hogy a pozsonyi koronázódóm napjainkig fennmaradt sírkövei „beszédesebb tükörképét” adják a XVI. századi Magyar Királyság új fővárosa, Pozsony e tanulmányban bemutatott szerepköreinek és sokszínű lakosságának egyaránt. Miként ugyanez igaz Zsámboky János már említett latin nyelvű versére, amely Habsburg Miksa 1563. szeptemberi koronázása kapcsán oly érzékletesen mutatta be, miként vált az egykori szabad királyi város a megfogyatkozott területű magyar állam egyik legmeghatározóbb politikai, igazgatási, gazdasági és szellemi központjává.¹⁵⁶

156 *Gyulai*, 2012. főként 138–141. p.

Kiadatlan források

Egyetemi Könyvtár (EK Budapest)

Kézirat- és ritkaságtár (Kt.)

Coll. Kapr. Kézirattár, Levélgyűjtemény, Collectio Kaprinaiana

Knížnica evanjelického a. v. cirkevného zboru (KEVC Spišská Nová Ves)

Magyar Nemzeti Levéltár

Országos Levéltára (MNL OL Budapest)

A szekció: Magyar kancelláriai levéltár

Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája

A 32 Litterae privatorum

E szekció: Magyar kincstári levéltárak

Magyar Kamara Archivuma

E 196 Archivum familiae Thurzó

I szekció: Bécsi levéltárakból kiszolgáltatott iratok

I 45 Böhmisch-österreichische Hofkanzlei, magyar vonatkozású iratok

N szekció: Regnicolaris levéltár

Archivum regni

N 114 Kovachich Márton György gyűjteménye, Acta diaetalia

Magyar Nemzeti Levéltár

Győr-Moson-Sopron Megyei Soproni Levéltára (MNL GyMSM SL Sopron)

SVLt. Sopron Város Levéltára (SVLt.), Collectio Oerteliana

Országos Széchényi Könyvtár (OSzK Budapest)

Kézirattár (Kt.)

Quart. Lat. Quarta Latina

Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA Wien)*Allgemeines Verwaltungsarchiv (AVA)*

Finanz- und Hofkammerarchiv (AVA FHKA)

Hofkammerarchiv (AVA FHKA HKA)

Alte Hofkammer, Hofffinanz

HFU Hofffinanz Ungarn
 Hofffinanz Prot. Protokolle der Hofkammer (Hofffinanzprotokolle)
 NÖHA Niederösterreichische Herrschaftsakten

Fam.-Akten Sonderbestände, Sammlungen und Selekte
 Familienakten

Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA)

Reichsarchive

RHR Prot. Reichshofratsprotokolle

Slovenský národný archív (SNA Bratislava)*Hodnoverné miesto Bratislavskej kapituly (HMBK)*

aut. prot. autentický protokol

Štátny archív v Levoči, pobočka Levoča (ŠA Levoča)

MML Magistrát mesta Levoča

Kiadott források

- CJH* 1526–1608 Magyar törvénytár. (Corpus Juris Hungarici) 1526–1608. törvényezikkek. Összeáll.: Márkus Dezső. Bp., 1899.
- Edelmayer*, 1990 Die Krönungen Maximilians II. zum König von Böhmen, Römischen König und König von Ungarn (1562/63) nach der Beschreibung des Hans Habersack. Hrsg.: Friedrich Edelmayer et al. Wien, 1990. (Fontes Rerum Austriacarum I.: Scriptores 13.)
- Faust*, 1937 *Faust, Ovidius*: Súpis erbových listín zemianskych. (Monumenta Historica Bratislavensia 1.) Bratislava 1937.

- Horváth* II–IV. Archiv mesta Bratislavy. Inventár listín a listov. Vyprac. Vladimír Horváth. II. (1501–1563), III. (1564–1615), IV. (1615–1859) Bratislava 1966–1967.
- Kitonić*, 2004 *Kitonić, Ivan Kostajnički*: Directio methodica processus iudiciarii iuris consuetudinarii incltyi regni Hungariae / Metodična uputa u sudbeni postupak po običajnom pravu slavnog Ugarskog Kraljevstva. Prijevod: Neven Jovanović. Ured.: Davor Krapac. Zagreb 2004.
- Kovachich*, 1790 *Kovachich, Martinus Georgius*: Solennia inauguralia serenissimorum ac potentissimorum principum utriusque sexus, qui ex augusta stirpe Habspurgo-Austriaca Sacra Corona Apostolica in reges Hungarorum, reginasque periodo tertia redimiti sunt. Pest, 1790.
- Marek*, 2005 Svědectví o ztrátě starého světa. Manželská korespondence Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovické z Pernštejna. Ed.: Pavel Marek. České Budějovice, 2005. (Documenta res gestas Bohemicas saeculorum XVI.–XVIII. illustrantia B/I.)
- MOE* I–XII. Magyar Országgyűlési Emlékek történeti bevezetésekkel / Monumenta comitialia regni Hungariae. I–XII. (1526–1606). Szerk.: Fraknói Vilmos – Károlyi Árpád. Bp., 1874–1917. (Monumenta Hungariae Historica III.: Monumenta Comitialia / Magyar Történelmi Emlékek III.: Országgyűlési emlékek, A sorozat I–XII.)
- Turci v Uhorsku* I–II. Turci v Uhorsku. Ed.: Pavel Dvořák. Bratislava, 2005–2006. (Prameňe k dejinám Slovenska a Slovákov VII/1–2.)

Felhasznált irodalom

- Abrahamowicz*, 1983 *Abrahamowicz, Zygmunt et al.*: Die Türkenkriege in der historischen Forschung. Wien, 1983. (Forschungen und Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte 13.)

- Acsády*, 1894 *Acsády Ignác*: A pozsonyi és szepesi kamarák. 1565–1604. In: *Uő*: Két pénzügy-történelmi tanulmány. Bp., 1894. 1–133. p.
- Almási*, 2009 *Almási, Gábor*: The Uses of Humanism. Johannes Sambucus (1534–1581), Andreas Dudith (1533–1589), and the Republic of Letters in East Central Europe. Leiden–Boston, 2009. (Brill’s Studies in Intellectual History 185.)
- Altfahrt*, 2003 *Altfahrt, Margit*: Ferdinand der Erste (1503–1564). Ein Kaiser an der Wende der Neuzeit. Wien, 2003. (Veröffentlichungen des Wiener Stadt- und Landesarchivs Reihe B.: Ausstellungskataloge 67.; Wiener Geschichtsblätter Beiheft 1.)
- Bada*, 2012 *Bada, Michal*: Korunovácia kráľa Mateja II. v Bratislave v roku 1608 v kontexte dobových mocensko politických a socio-kultúrnych vzťahov. In: *Mária Kohútová a kol.*: Politické a spoločenské pomery na Slovensku v 1. polovici 17. storočia. Bratislava, 2012. 33–50. p.
- Badurík*, 1990 *Badurík, Jozef*: Malokarpatské vinohradníctvo v 16. storočí. Bratislava, 1990.
- Badurík*, 1998 *Badurík, Jozef*: Slovensko v zápase Ferdinanda I. o uhorskú korunu (1526–1532). Bratislava, 1998.
- Badurík*, 2001a *Badurík, Jozef*: Bratislava – hlavné a korunovačné mesto Uhorska v novoveku. In: *Studia academica Slovaca*, 30. (2001) 10–25. p.
- Badurík*, 2001b *Badurík, Jozef*: Ferdinand I. und die Integration der Donauländer in eine mitteleuropäische Monarchie. In: *The First Millennium of Hungary in Europe*. Ed.: Klára Papp et al. Debrecen, 2002. 142–154. p.
- Badurík – Sládek*, 2005 Politický zrod novovekej strednej Európy. 500. výročie narodenia Ferdinanda I. zakladateľa habsburskej monarchie. Ed.: Jozef Badurík – Kamil Sládek. Bratislava, 2005.

- Bagi*, 2011 *Bagi Zoltán Péter*: A császári-királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban. Hadszervezet, érdekérvényesítés, reformkísérletek. Bp., 2011.
- Bak*, 1997. *Bak Borbála*: A koronaörök fizetlensége. (Thurzó Szaniszló nádor 1624. évi Zágráb szabad királyi városhoz küldött levele). In: *Miscellanea fontium historiae Europae*. Emlékkönyv H. Balázs Éva történészprofesszor 80. születésnapjára. Szerk.: Kalmár János. Bp., 1997. 89–106. p.
- Bencová – Zervan*, 2009 *Bencová, Jarmila – Zervan, Marian*: Trnava v časoch humanizmu a renesancie: druhé Atény a malý Rím. In: *Ivan Rusina a kol.*: Dejiny slovenského výtvarného umenia. Renesancia. Umenie medzi neskorou gotiku a barokom. Bratislava, 2009. 133–141. p.
- Benda – Fügedi*, 1979 *Benda Kálmán – Fügedi Erik*: A magyar korona regénye. Bp., 1979.
- Bérenger – Kecskeméti*, 2008 *Bérenger, Jean – Kecskeméti Károly*: Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608–1918. Bp., 2008.
- Bessenyei*, 2005 *Bessenyei József*: A Nádasdyak. Bp., 2005.
- Bessenyei*, 2007 *Bessenyei József*: Menekültek... A kereskedelem helyzete Magyarországon 1526 után, Bornemisza Tamás és a budai menekültek működésének tükrében. Miskolc–Bp., 2007.
- Bobory*, 2009 *Bobory, Dóra*: The Sword and the Crucible. Count Boldizsár Batthyány and Natural Philosophy in Sixteenth-Century Hungary. Newcastle upon Tyne 2009.
- Bucko*, 1940 *Bucko, Vojtech*: Mikuláš Oláh a jeho doba 1493–1568 (Štúdia zo slovenských dejín 16. storočia). Bratislava, 1940.
- Bůžek – Keller – Kowalská – Pálffy*, 2006 *Bůžek, Václav – Keller, Katrin – Kowalská, Eva – Pálffy, Géza*: Společnost v zemi habsburské monarchie 1526–1740 v české, maďarské, rakouské a slovenské historické vědě posledního desetiletí. In: *Český časopis historický*, 104. (2006) č. 3. 485–526. p.

- Czoch – Kocsis – Tóth, 2005* Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel. Szerk.: Czoch Gábor — Kocsis Aranka – Tóth Árpád. Pozsony–Pressburg–Bratislava, 2005.
- Czoch – Kocsis – Tóth, 2006* Kapitoly z dejín Bratislavy. Ed.: Gábor Czoch – Aranka Kocsis – Árpád Tóth. Bratislava, 2006.
- Csukovits – Lengyel, 2005* Pozsonytól Bártfáig. Városok a 13–17. században. Szerk.: Csukovits Enikő – Lengyel Tünde. Bp. 2005. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 35.)
- Csukovits – Lengyelová, 2005* Z Bardejova do Prešporuku. Spoločnosť, súdnictvo a vzdelenosť v mestách v 13.-17. storočí. Ed.: Enikő Csukovits – Tünde Lengyelová. Prešov–Bratislava, 2005.
- Dangl – Varga, 2002* Armáda, mesto, spoločnosť od 15. storočia do roku 1918 (Vojenské, politické, hospodárske aspekty a súvislosti). Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie v Bratislave 14.–15. novembra 2001. / Hadsereg, város, társadalom a 15. századtól 1918-ig (Katonai, politikai, gazdasági aspektusok és összefüggések). A bratislavai nemzetközi tudományos konferencia anyagai 2001. november 14–15. Ed./Főszerk.: Vojtěch Dangl – János J. Varga. Bratislava, 2002.
- Dominkovits, 1999* *Dominkovits Péter: Sopron vármegye XVI. század végi birtokos társadalma.* In: Soproni Szemle, 53. (1999) 2. sz. 99–122. p.
- Dominkovits, 2011* *Dominkovits Péter: Fejedelmi fogyasztás. I. Ferdinánd az 1553. évi soproni országgyűlésen, a városi számadáskönyv tükrében (Adatközlés).* In: Arrabona, 49. (2011) 2. sz. 49–55. p.
- Domokos, 2000* *Domokos György: Ottavio Baldigara. Egy itáliai várfundáló mester Magyarországon.* Bp., 2000. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Millenniumi Könyvtára 2.)
- Duindam, 1998* *Duindam, Jeroen: The Court of the Austrian Habsburgs: Locus of a Composite Heritage.* In: Mitteilungen der Residenzen-Kommission der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, 8. (1998) Heft 2. 24–58. p.

- Duindam*, 2003 *Duindam, Jeroen*: Vienna and Versailles. The Courts of Europe's Dynastic Rivals, 1550–1780. Cambridge, 2003. (New Studies in European History)
- Ember*, 1946 *Ember Győző*: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. Bp., 1946. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai III.: Hatóság- és hivataltörténet 1.)
- Erdélyi*, 2000 *Erdélyi Gabriella*: Vita a helytartóságról (Néhány szempont I. Ferdinánd és a magyar politikai elit kapcsolatának vizsgálatához). In: Századok, 134. (2000) 2. sz. 341–371. p.
- Etényi*, 2000 *G. Etényi Nóra*: A 17. századi soproni országgyűlések a korabeli német sajtóban. In: Soproni Szemle, 54. (2000) 1. sz. 32–53. p.
- Fallenbüchl*, 1968 *Fallenbüchl Zoltán*: A Magyar Kamara tisztviselői a XVII. században. In: Levéltári Közlemények, 39. (1968) 2. sz. 233–268. p.
- Fallenbüchl*, 1988 *Fallenbüchl Zoltán*: Magyarország főméltóságai 1526–1848. Bp., 1988.
- Fallenbüchl*, 1994 *Fallenbüchl Zoltán*: Magyarország főispánjai / Die Obergespane Ungarns 1526–1848. Bp., 1994.
- Fallenbüchl*, 2002 Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon. Adattár. Összeáll.: Fallenbüchl Zoltán. Bp., 2002. (Nemzeti téka sorozat)
- Farbaky*, 2003 *Farbaky Péter*: Pietro Ferrabosco in Ungheria e nell'imperio ausburgico. In: Arte Lombarda, 139. (2003) Nr. 3. 127–134. p.
- Fazekas*, 2003 *Fazekas István*: Oláh Miklós reformtörekvései az esztergomi egyházmegyében 1553–1568 között. In: Történelmi Szemle, 45. (2003) 1–2. sz. 139–153. p.
- Fazekas*, 2005 *Fazekas István*: Oláh Miklós esztergomi érsek udvara (1553–1568). In: Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században. Szerk.: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Bp., 2005. 343–360. p.

- Fazekas, 2006* *Fazekas István*: Vita a pozsonyi préposti méltóság betöltéséről 1555-ben. Adalék Draskovich György pályakezdeséhez. In: *Memoriae tradere. Tanulmányok és írások Török József hatvanadik születésnapjára*. Szerk.: Füzes Ádám – Legeza László. Bp., 2006. 115–124. p.
- Federmayer, 1999* *Federmayer, Frederik*: Pôvod, etnická a náboženská štruktúra prešporského patriciátu v 17. storočí. In: *Historické štúdie*, 40. (1999) 177–185. p.
- Federmayer, 2003* *Federmayer, Frederik*: Rody starého Prešporka. Genealogický rozbor obyvateľstva a topografia mesta podľa súpisu z roku 1624. Bratislava–Pressburg–Pozsony 2003.
- Federmayer, 2005* *Federmayer, Frederik*: Leopold Peck (1560–1625) kincstárnok és családja. In: *Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel*. Szerk.: Czoch Gábor — Kocsis Aranka – Tóth Árpád. Pozsony–Pressburg–Bratislava, 2005. 156–200. p. – szlovák változata: Leopold Peck (1560–1625) uhorský kráľovský pokladník a jeho rodina. In: *Kapitoly z dejín Bratislavy*. Ed.: Gábor Czoch – Aranka Kocsis – Árpád Tóth. Bratislava, 2006. 150–194. p.
- Federmayer, 2007a* *Federmayer, Frederik*: Bornemiszovské hroby v Dóme sv. Martina. Genealogická štúdia k identifikácii pochovaných. In: Bratislava, 19. (2007) 51–76. p.
- Federmayer, 2007b* *Federmayer, Frederik*: Johann Ludwig Gössinger k. u. k. Schiff- und Brücken-Oberhauptmann in Ungarn (Stammliste seiner Nachkommen in Ungarn). In: *Adler: Zeitschrift für Genealogie und Heraldik*, 24. (2007) Heft 3. 109–114. p.
- Federmayer, 2009* *Federmayer, Frederik*: Lorantové z Inky. Portrét rodu moravsko-uherského pomezí. In: *Časopis Národního muzea [Praha]*, řada historická 178. (2009) č. 3–4. 106–121. p.

- Federmayer, 2010* *Federmayer, Frederik: Šľachta uhorskej metropoly v pomoháčskom období. (Archontologicko-genealogický náčrt problematiky)* In: Forum Historiae: Časopis pre históriu a príbuznéspoločenské vedy 4. (2010) č. 2: Uhorská šľachta v stredoveku a novoveku, Štúdie, 1–13. p. http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2010/texty_2_2010/federmayer.pdf
- Federmayer, 2011a* *Federmayer, Frederik: Klement Literát Beczency (a archontológia zástupcov palatinských miestodržiteľov).* In: Historický časopis, 59. (2011) č. 3. 493–513. p.
- Federmayer, 2011b* *Federmayer, Frederik: Wolfgang Mórócz z Beketfalvy (1575–1648). Spoločenský vzostup kariérneho úradníka v ranonovovekom Uhorsku.* In: Theatrum historiae, 9. (2011) 201–223. p.
- Federmayer, 2012* *Federmayer, Frederik a kol.: Magnátske rody v našich dejinách 1526 – 1948. Almanach Slovenskej genealogicko-heraldickej spoločnosti 2012.* Martin, 2012.
- Ferencová–Antolová, 2013* Zborník z medzinárodnej konferencie Modrý Kameň jún 2012 – Rod Balašovcov v 13. až 19. storočí. Zost.: Helena Ferencová – Erika Antolová. Modrý Kameň, 2013.
- Fiala – Šulcová – Krútky, 1995* *Fiala, Andrej – Šulcová, Jana – Krútky, Peter:* Bratislavský hrad. Bratislava, 1995.
- Fidler, 2009* *Fidler, Petr: Opus italicum – talianski architekti, stavitelia a kamenári na Slovensku.* In: *Ivan Rusina a kol.: Dejiny slovenského výtvarného umenia. Renesancia. Umenie medzi neskorou gotikou a barokom.* Bratislava, 2009. 34–42. p.
- Fodor, 2001* *Fodor Pál: A szultán és az aranyalma. Tanulmányok az oszmán-török történelemről.* Bp., 2001.
- Frimmová, 2005* *Frimmová, Eva: Založenie jezuitského kolégia a kňazského seminára v Trnave v 16. storočí.* In: *Kniha, (2005) 14–30. p.*

- Fuchs – Réthelyi – Sippel*, 2007 *Maria von Ungarn (1505–1558). Eine Renaissancefürstin.* Hrsg.: Martina Fuchs – Orsolya Réthelyi – Katrin Sippel. Münster, 2007. (Geschichte in der Epoche Karls V. 8.)
- Fundárek*, 1971 *Fundárek, Jozef:* Bratislava – hlavné a korunovačné mesto starého Uhorska. In: Bratislava, 7. (1971) 115–181. p.
- Fundárková*, 2005 *Fundárková, Anna:* Úloha Márie Habsburskej v zápase Ferdinanda I. o uhorský trón. In: Politický zrod novovekej strednej Európy. 500. výročie narodenia Ferdinanda I. zakladateľa habsburskej monarchie. Ed.: Jozef Baďurík – Kamil Sládek. Bratislava, 2005. 88–108. p.
- Fundárková – Pálffy*, 2003 Pálfiocvi v novoveku. Vzostup významného uhorského šľachtického rodu. Zborník z vedeckej konferencie Bratislava 20. mája 2003. Ed.: Anna Fundárková – Géza Pálffy. Bratislava–Bp., 2003.
- Galavics*, 1985 *Galavics Géza:* A művészettörténeti interpretáció lehetőségei. A pozsonyi vár korabarokk uralkodósorozata. In: *Ars Hungarica*, 13. (1985) 53–68. p.
- Galavics*, 1986 *Galavics Géza:* Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet. Bp., 1986.
- Galavics*, 1987 *Galavics Géza:* A magyar királyi udvar és a késő reneszánsz képzőművészet. In: *Magyar reneszánsz udvari kultúra.* Szerk.: R. Várkonyi Ágnes – Székely Júlia. Bp., 1987. 228–248. p.
- Gál-Mlakár*, 2007 *Gál-Mlakár Zsófia:* Adatok Verancsics Antal udvarának történetéhez. In: *Fons: Forráskutatás és Történeti Segédanyagok*, 14. (2007) 2. sz. 279–337. p.
- Garády*, 1871. *Garády [Fabó András]:* Türk Dániel naplója. 1548–1559. In: *Századok*, 5. (1871) 12–30. p.
- Gecsényi*, 1991 *Gecsényi Lajos:* A 16–17. századi magyarországi városfejlődés kérdéséhez. (Az erődváros megjelenése). In: *Unger Mátyás Emlékkönyv. Emlékkönyv Unger Mátyás negyedszázados egyetemi történészstanári működése emlékére, és születésének hetvenedik évfordulója alkalmából.* Szerk.:

- E. Kovács Péter – Kalmár János – V. Molnár László. Bp., 1991. 145–158. p. [= *Gecsényi Lajos: Gazdaság, társadalom, igazgatás. Tanulmányok a kora újkor történetéből.* Győr, 2008. 213–227. p.]
- Gecsényi, 1995* *Gecsényi Lajos: Bécs és a hódoltság kereskedelmi összeköttetései a 16. században.* (Thököly Sebestyén felemelkedésének hátteréhez). In: *Századok*, 129. (1995) 4. sz. 767–790. p. [= *Gecsényi Lajos: Gazdaság, társadalom, igazgatás. Tanulmányok a kora újkor történetéből.* Győr, 2008. 339–362. p.]
- Gecsényi, 2001* *Gecsényi Lajos: A Magyar Kamara tanácsosainak összetételéről a XVI. században.* In: *A történelem és a jog határán.* Tanulmányok Kállay István születésének 70. évfordulójára. Szerk.: Seifert Tibor. Bp., 2001. 55–70. p.
- Gecsényi, 2002* *Gecsényi Lajos: Folytonosság és megújulás Magyarország és a felnémet városok gazdasági kapcsolataiban a középkortól a kora újkorig.* In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére.* Szerk.: Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György. Bp., 2002. (Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek 2.) 175–197. p. [= *Gecsényi Lajos: Gazdaság, társadalom, igazgatás. Tanulmányok a kora újkor történetéből.* Győr, 2008. 409–431. p.]
- Gecsényi, 2003* *Gecsényi Lajos: A döntést előkészítő hivatalnoki elit összetételéről. A Magyar Kamara vezetői és magyar tanácsosai a 16. században.* In: *Magyar évszázadok. Tanulmányok Kosáry Domokos 90. születésnapjára.* Szerk.: Ormos Mária. Bp., 2003. 100–113. p.
- Gecsényi, 2005* *Gecsényi, Lajos: Handel und Handelspolitik im Königreich Ungarn zur Zeit der Herrschaft Ferdinands I.* In: *Kaiser Ferdinand I. Ein mitteleuropäischer Herrscher.* Hrsg.: Martina Fuchs – Teréz Oborni – Gábor Ujváry. Münster 2005. (Geschichte in der Epoche Karls V. 5) 147–151. p.

- Gecsényi, 2008* *Gecsényi Lajos*: Menekült budai és pesti polgárok vitája Bécs város tanácsával 1534-ben. In: *Redite ad cor. Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére*. Szerk.: Krász Lilla – Oborni Teréz. Bp., 2008. 615–625. p.
- Gévay, 1843* *Gévay, Anton von*: *Itinerar Kaiser Ferdinand's I. 1521–1564*. Wien, 1843.
- Granasztói, 2000* *Granasztói, György*: Stadtraum und Gesellschaft von Tyrnau in Oberungarn. In: *Mittelalterliche Häuser und Strassen in Mitteleuropa*. Hrsg.: Márta Font – Mária Sándor. Bp.–Pécs, 2000. 83–95. p.
- Granasztói, 2004* *Granasztói György*: A barokk győzelme Nagyszombatban. Tér és társadalom 1579–1711. Bp., 2004.
- Gulyás, 2012* *Gulyás Borbála*: A török elleni harc megjelenítése a Habsburgok udvari ünnepeiben a 16. században. In: *Identitás és kultúra a török hódoltság korában*. Szerk.: Ács Pál – Székely Júlia. Bp., 2012. 249–264. p.
- Guszarova, 2005* *Guszarova, Tatjana*: A 17. századi magyar országgyűlések résztvevői. In: *Levéltári Közlemények*, 76. (2005) 2. sz. 93–148. p.
- Gyulai, 2012* *Gyulai Éva*: Von Sachen gros, von Angsicht klein – Zsámboky János verse Pozsonyról a Habsburg Miksa koronázásáról készült metszeten, 1563/1566. In: *Publicationes Universitatis Miskolcensis – Sectio Philosophica*, Tom. XVII. (2012) Fasc. 1. 125–151. p.
- Heiss, 1974–1976* *Heiss, Gernot*: Die ungarischen, böhmischen und österreichischen Besitzungen der Königin Maria (1505–1558) und ihre Verwaltung. Erster Teil. Überblick 1521–1548. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, 27. (1974) 61–100. p. és Zweiter Teil. Die Besitzungen. In: uo. 29. (1976) 52–121. p.
- Hengerer, 2004* *Hengerer, Mark*: Kaiserhof und Adel in der Mitte des 17. Jahrhunderts. Eine Kommunikationsgeschichte der Macht in der Vormoderne. Konstanz, 2004. (Historische Kulturwissenschaft 3.)

- Hlavačková*, 2008 *Hlavačková, Miriam*: Kapitula prim Dóme sv. Martina. Intelektuálne centrum Bratislavy v 15. storočí. Bratislava, 2008.
- Holčík*, 2005 *Holčík, Štefan*: Pozsonyi koronázási ünnepségek 1563–1830. 4. kiad. Bratislava, 2005. – szlovák változata: Korunovačné slávnosti. Bratislava 1563–1830. 4. vyd. Bratislava, 2005.
- Holzschuh-Hofer – Beseler*, 2008 *Holzschuh-Hofer, Renate – Beseler, Susanne*: Nobles Grau-Gold. Bauforschung am Schweizertor in der Wiener Hofburg. In: Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege, 62. (2008) Heft 4. 643–670. p.
- Horn*, 1992 *Horn Ildikó*: Csáky Anna Franciska és a pozsonyi klarisszák. In: Aetas (1992) 3. sz. 28–43. p.
- Horváth – Kopčan*, 1971 *Horváth, Pavol – Kopčan, Vojtech*: Turci na Slovensku. Bratislava, 1971.
- Horváth – Lehotská – Pleva*, 1982 *Dejiny Bratislavy*. Ed.: Vladimír Horváth–Darina Lehotská – Jan Pleva. 3. preprac. vyd. Bratislava, 1982.
- Horváth*, 1990 *Horváth, Vladimír*: Bratislavský topografický lexikon. Bratislava, 1990.
- Iványi*, 1926 *Iványi, Béla*: Mossóczy Zakariás és a magyar Corpus Juris keletkezése. Bp., 1926.
- Kačic*, 2003 *Kačic, Ladislav*: Musik zur Zeit der Preßburger Krönungsfeierlichkeiten (1563–1830). In: Musicologica Istropolitana, 2. (2003) 31–50. p.
- Karpat*, 1944 *Karpat, Jozef*: Zákonodarná moc v Uhorsku v rokoch 1526–1604. Bratislava, 1944. (Knihnica Právnickej fakulty Slovenskej univerzity v Bratislave, Nový rad 10.)
- Kazimír*, 1970 *Kazimír, Štefan*: Vývoj ekonomicko-sociálnej štruktúry mesta Trnavy v poslednej tretine 16 stor. a v 17. stor. In: Historický časopis, 18. (1970) č. 1. 48–90. p.
- Kazimír*, 1973 *Kazimír, Štefan*: Slovensko v medzinárodnom obchode s dobytkom v 16. storočí. In: Historické štúdie, 17. (1973) 175–208. p.

- Kazimír*, 1974 *Kazimír, Štefan*: Obchodné styky Trnavy s českými krajinami v polovici 16. storočia. In: Historické štúdie, 18. (1974) 133–148. p.
- Kazimír*, 1976 *Kazimír, Štefan*: K vývoju colnej agendy na Slovenski v 16. a 17. storočí. In: Slovenská archivistika, 11. (1976) č. 1. 47–88. p.
- Kazimír*, 1986 *Kazimír, Štefan*: Der Fernhandel der Städte in der Slowakei im 16. Jahrhundert. In: Studia historica Slovaca, 15. (1986) 47–76. p.
- Kelényi*, 1999 *Kelényi, György*: Der Umbau des Schlosses von Preßburg im 17. Jahrhundert. In: Ex Fumo Lucem. Baroques Studies in Honour of Klára Garas. Presented on Her Eightieth Birthday. Ed.: Zsuzsanna Dobos. I. Bp., 1999. 353–362. p.
- Kenyeres*, 1999 *Kenyeres István*: A magyar királyi posta a XVI. században Paar Péter pozsonyi postamester számadáskönyvei alapján. In: Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben. Szerk.: Petercsák Tivadar – Berecz Mátyás. Eger, 1999. (Studia Agriensia 20.) 107–115. p.
- Kenyeres*, 2003a *Kenyeres István*: I. Ferdinánd magyarországi pénzügyigazgatási reformjai és bevételei. In: Történelmi Szemle, 45. (2003) 1–2. sz. 61–92. p.
- Kenyeres*, 2003b *Kenyeres István*: A királyi Magyarország bevételei és kiadásai a 16. században. In: Levéltári Közlemények, 74. (2003) 1–2. sz. 59–103. p.
- Kenyeres*, 2004a *Kenyeres István*: A királyi és királynéi „magánbirtokok” a 16. században. In: Századok, 138. (2004) 5. sz. 1103–1148. p.
- Kenyeres*, 2004b *Kenyeres István*: A magyarországi végvárak és a mezei hadak élelmezési szervezetének archontológiája a XVI. században. In: Fons: Forráskutatás és Történelmi Segédtudományok, 11. (2004) 2. sz. 332–344. p.
- Kenyeres*, 2008 *Kenyeres István*: Uradalmak és végvárak. A kamarai birtokok és a törökellenes határvédelem a 16. századi Magyar Királyságban. Bp., 2008. (Habsburg történelmi monográfiák 2.)

- Kiss*, 1908 *R[ugonfalvi] Kiss István: A magyar helytartótanács I. Ferdinánd korában és 1549–1551. évi leveles könyve. Bp., 1908.*
- Klaniczay*, 1971 *Klaniczay Tibor: Nicasius Ellebodius és poétikája. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 75. (1971) 1–2. sz. 24–34. p.*
- Kohútová – Vozár*, 2006 *Hospodárske dejiny Slovenska 1526–1848. Ed.: Mária Kohútová – Jozef Vozár. Bratislava, 2006.*
- Komorová*, 2009 *Komorová, Klára: Knihnica Zachariáša Mošovského. Martin, 2009.*
- Kopčan*, 1986 *Kopčan, Vojtech: Turecké nebezpečenstvo a Slovensko. Bratislava, 1986.*
- Kovačka – Augustínová – Mačuha*, 2010 *Rod Révai v slovenských dejinách. Zborník prác z interdisciplinárnej konferencie. 16. – 17. septembra 2008, Martin. Ed.: Miloš Kovačka – Eva Augustínová – Maroš Mačuha. Martin, 2010. (Studia historico-bibliographica Turociensia 3.)*
- Kubinyi*, 1994 *Kubinyi András: Buda és Pest szerepe a távolsági kereskedelemben a 15–16. század fordulóján. In: Történelmi Szemle, 36. (1994) 1–2. sz. 1–52. p.*
- Kubinyi*, 1998 *Kubinyi, András: König und Volk im spätmittelalterlichen Ungarn. Städteentwicklung, Alltagsleben und Regierung im mittelalterlichen Königreich Ungarn. Herne, 1998. (Studien zur Geschichte Ungarns 1.)*
- Kušniráková*, 2010 *Kušniráková, Ingrid: Kláštory klarisiek v Uhorsku – alternatíva spoločenského uplatnenia šľachtických žien v ranom novoveku. In: Theatrum historiae 7. Pardubice 2010. 127–146. p.*
- Laczlavik*, 2012 *Laczlavik György: Egy politikus főpap a 16. első felében. Várday Pál esztergomi érsek, királyi helytartó pályafutása. ELTE BTK, PhD-disszertáció. Bp., 2012.*

- Lauter, 2005* *S. Lauter Éva*: Pozsony városa új szerepben. In: *Idővel patolták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk.: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Bp., 2005. 144–171. p.
- Lengyelová, 2004* *Žena a právo*. Právne a spoločenské postavenie žien v minulosti. Ed.: Tünde Lengyelová. Bratislava, 2004.
- Lengyelová, 2012* *Lengyelová, Tünde a kol.*: Thurzovci a ich historický význam. [Ed.: Tünde Lengyelová – Géza Pálffy.] Bratislava, 2012.
- Ludiková, 2002* *Ludiková, Zuzana*: A nagyszombati székesegyház késő reneszánsz és barokk síremlékei (16–17. század). In: *Művészettörténeti Értesítő*, 51. (2002) 1–2. sz. 85–106. p.
- Ludiková, 2005* *Ludiková, Zuzana*: A budai egyházi kincsek sorsa Pozsonyban. In: *Habsburg Mária, Mohács özvegye. A királyné és udvara 1521–1531*. Budapesti Történeti Múzeum, 2005. szeptember 30–2006. január 9. Slovenská národná galéria, 2006. február 2–április 30. Szerk.: Réthelyi Orsolya et al. Bp., 2005. 115–121. p.
- Ludiková, 2009a* *Ludiková, Zuzana*: Bratislava – hlavné mesto krajiny, politické a duchovné centrum. In: *Ivan Rusina a kol.*: Dejiny slovenského výtvarného umenia. Renesancia. Umenie medzi neskorou gotiku a barokom. Bratislava, 2009. 43–48. p.
- Ludiková, 2009b* *Dejiny slovenského výtvarného umenia. Renesancia*. Slovenská národná galéria v Bratislave 17. december 2009–28. marec 2010. [Kat. výst.]. Ed.: Zuzana Ludiková. Bratislava, 2009.
- Ludiková, 2009c* *Ludiková, Zuzana*: Zsámboky János röplapja Miksa magyar királlyá koronázásáról. In: *Századok*, 143. (2009) 4. sz. 974–980. p.
- Luková, 2010* *Luková, Jana*: Pohrebné štíty z Dómu sv. Martina v Bratislave. In: *Bratislava*, 22. (2010) 77–100. p.

- Mačuha*, 2012 *Mačuha, Maroš*: Úrad strážcu uhorskej koruny v prvej polovici 17. storočia. In: *Mária Kohútová a kol.*: Politické a spoločenské pomery na Slovensku v 1. polovici 17. storočia. Bratislava, 2012. 51–75. p.
- Mannová*, 2005 *Mannová, Elena*: Pozsony historiográfiaja. Egy multietnikus város múltjának differenciált bemutatása a 19. és a 20. század politikai fordulatai után. In: Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel. Szerk.: Czoch Gábor — Kocsis Aranka — Tóth Árpád. Pozsony–Pressburg–Bratislava, 2005. 47–67. p. – szlovák változata: Historiografia Bratislavy. Diferencovaná prezentácia minulosti multietnického mesta po politických zlomoch 19. a 20. storočia. In: Kapitoly z dejín Bratislavy. Ed.: Gábor Czoch – Aranka Kocsis – Árpád Tóth. Bratislava, 2006. 49–62. p.
- Matunák*, 1983 *Matunák, Michal*: Život a boje na slovensko-tureckom pohraničí. Ed.: Vojtech Kopčan. Bratislava, 1983.
- Mikó*, 1993 *Mikó Árpád*: Várday Pál esztergomi érsek hagyatéki leltára (1549) és az esztergomi egyház kincseinek sorsa Mohács után. In: *Ars Hungarica*, 21. (1993) 1. sz. 61–89. p.
- Mikó*, 1996 *Mikó Árpád*: Bornemisza (Abstemius) Pál püspök végrendelete 1577-ből. Adatok a nyitrai, az óbudai, a veszprémi és a gyulafehérvári egyház középkori kincseinek sorsához. In: *Művészettörténeti Értesítő*, 45. (1996) 3–4. sz. 203–221. p.
- Mikó*, 2002 *Mikó Árpád*: Pietro Ferrabosco számadásai a Miksa király koronázására épített pozsonyi diadalívек munkálatairól. In: Jankovich Miklós (1772–1846) gyűjteményei. Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában 2002. november 28 – 2003. február 16. Szerk.: Mikó Árpád. Bp., 2002. (Magyar Nemzeti Galéria 2002/1.) 299. p.
- Mikó*, 2005 *Mikó Árpád*: Késő reneszánsz és kora barokk síremlékek a Magyar Királyság területén (1540–1690). In: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk.: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Bp., 2005. 625–660. p.

- Mikó*, 2012 *Mikó Árpád*: A késő középkori székesegyházak liturgikus felszelésének sora a kora újkori Magyarországon. In: Identitás és kultúra a török hódoltság korában. Szerk.: Ács Pál – Székely Júlia. Bp., 2012. 202–210. p.
- Mikó – Pálffy*, 2002 *Mikó Árpád – Pálffy Géza*: A pozsonyi Szent Márton-templom késő reneszánsz és kora barokk síremlékei (16–17. század). In: Művészettörténeti Értesítő, 51. (2002) 1–2. sz. 107–172. p.
- Mikó – Pálffy*, 2005 *Mikó Árpád – Pálffy Géza*: A pozsonyi ferences templom késő reneszánsz és kora barokk síremlékei. In: Művészettörténeti Értesítő, 54. (2005) 3–4. sz. 319–348. p.
- Monok*, 2012 *Monok István*: A művelt arisztokrata. A magyarországi főnemesség olvasmányai a XVI–XVII. században. Bp.–Eger, 2012. (Kulturális örökség)
- Németh*, 2002 *H. Németh István*: Polgár vagy nemes? A városok nemesi rendű lakosainak problematikája a felső-magyarországi városszövetség tevékenysége tükrében. In: Korall (Társadalomtörténeti folyóirat), 9. (2002) 79–106. p.
- Németh*, 2004 *H. Németh István*: Várospolitikai és gazdaságpolitikai a 16–17. századi Magyarországon (A felső-magyarországi városszövetség). 1–2. Bp., 2004. (Doktori mestermunkák)
- Németh*, 2005 *H. Németh István*: A kora újkori Magyar Királyság várospolitikájának vázlata, 16–17. század. In: Pozsonytól Bártfáig. Városok a 13–17. században. Szerk.: Csukovits Enikő – Lengyel Tünde. Bp. 2005. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 35.) 375–402. p. – szlovák változata: Mestská politika Uhorského kráľostva v období raného novoveku. In: Z Bardejova do Prešporuku. Spoločnosť, súdnictvo a vzdelanosť v mestách v 13.-17. storočí. Ed.: Enikő Csukovits – Tünde Lengyelová. Prešov–Bratislava 2005. 285–308. p.
- Németh*, 2006 *H. Németh István*: A szabad királyi városi rang a kora újkorban. In: Urbs Várostartörténeti Évkönyv, 1. (2006) 109–122. p.

- Németh, 2008a* *Németh, István, H.*: Šľachta v mestách – prirodzený proces alebo negatívny jav? In: Forum Historiae: Časopis pre históriu a príbuzné spoločenské vedy, 2. (2008) č. 2: Mestá a šľachta, mesšťania a šľachtici, Štúdie, 1–29. p. http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2008/texty_2_2008/Nemeth.pdf
- Németh, 2008b* *Németh, István, H.*: Vplyv osmanskej vojny na vývoj miest v Uhorsku a daňové zaťaženie slobodných kráľovských miest v Uhorsku v 16. a 17. storočí. In: Historický časopis, 56. (2008) č. 1. 29–42. p.
- Németh, 2011* *H. Németh, István*: Städtepolitik und Wirtschaftspolitik in Ungarn in der Frühen Neuzeit. In: Geteilt – Vereinigt: Beiträge zur Geschichte des Königreichs Ungarn in der Frühneuzeit (16.–18. Jahrhundert). Hrsg.: Krisztián Csaplár-Degovics – István Fazekas. Berlin, 2011. (Ungarische Geschichte, Studien 1.) 329–355. p.
- Okál, 1979–1983* *Okál, Miloslav*: Život a dielo Martina Rakovského. I–II. Bratislava, 1979–1983.
- Opll, 1996–1997* *Opll, Ferdinand*: „Iter Viennese Cristo auspice et duce“. Wien in Reisetagebuch des Tilemann Stella von 1560. In: Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien, 52–53. (1996–1997) 321–360. p.
- Orság, 1989* *Orság, Jozef*: Výstroj a výzbroj na Bratislavskom hrade podľa inventárov militáriei z prelomu 16. a 17. storočia. In: Zborník Slovenského národného múzea, 83. (1989) 159–182. p.
- Ortvay, 1903* *Ortvay Tivadar*: Pozsony város története. II/IV. A város lakosság családai, anyagi, értelmi és valláserkölcsei élete, 1300–1526. Pozsony, 1903.
- Ortvay, 1905* *Ortvay Tivadar*: Pozsony város utcái és terei. A város története utca- és térnevekben. Pozsony, 1905. Reprint: Bp., 1991., valamint megjelent magyarul és szlovákul egyaránt 5 részkötetben is Bratislava, 2003–2006. és Pozsony, 2008–2009.

- Ortvay*, 1912 *Ortvay Tivadar*: Pozsony város története. IV/1. A város politikai szereplése a XVI-ik század első felében, a mohácsi véstől I. Ferdinánd király haláláig 1527–1564. Pozsony, 1912.
- Pach*, 1968 *Pach Zsigmond Pál*: A nemzetközi kereskedelmi útvonalak XV–XVII. századi áthelyeződésének kérdéséhez. In: Századok, 102. (1968) 5–6. sz. 863–896. p.
- Pach*, 1994 *Pach, Zsigmond Pál*: Hungary and the European Economy in Early Modern Times. Aldershot, 1994. (Collected Studies 469.)
- Pálffy*, 1996 *Pálffy Géza*: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. (Vázlat egy készülő nagyobb összefoglaláshoz) In: Történelmi Szemle, 38. (1996) 2–3. sz. 163–217. p.
- Pálffy*, 1999 *Pálffy Géza*: A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526–1598. Győr, 1999. (A győri főkapitányság története a 16–17. században 1.)
- Pálffy*, 2000 *Pálffy Géza*: A tizenhatodik század története. Bp., 2000. (Magyar Századok 6.)
- Pálffy*, 2004 *Pálffy Géza*: Koronázási lakomák a 15–17. századi Magyarországon. Az önálló magyar királyi udvar asztali ceremóniarendjének kora újkori továbbéléséről és a politikai elit hatalmi reprezentációjáról. In: Századok, 138. (2004) 5. sz. 1005–1101. p.
- Pálffy*, 2005 *Pálffy, Géza*: Die adelige Funeralkultur und Typen der Grabdenkmäler im Ungarischen Königreich im 16. und 17. Jahrhundert. In: Macht und Memoria. Begräbniskultur europäischer Oberschichten in der Frühen Neuzeit. Hrsg.: Mark Hengerer. Köln–Weimar–Wien, 2005. 483–513. p.
- Pálffy*, 2006 *Pálffy Géza*: A modern hadtörténetírás további kutatásra váró iratanyagáról. Az Udvari Haditanács XVI–XVII. századi iratai. In: Hadtörténelmi Közlemények, 119. (2006) 2. sz. 538–559. p.

- Pálffy, 2007* *Pálffy Géza: Szent István birodalma a Német-római Birodalom határvidékén: A Magyar Királyság és a Német-római Császárság a 16–17. században.* In: *Történelmi Szemle*, 49. (2007) 3. sz. 327–349. p.
- Pálffy, 2008* *Pálffy Géza: A magyar királykoronázások történetének eddig ismeretlen alapforrása. A magyar tanácsosok 1561. évi javaslata a koronázások pozsonyi szertartásrendjéről.* In: *Redite ad cor. Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére.* Szerk.: Krász Lilla – Oborni Teréz. Bp., 2008. 489–503. p. – szlovák változata: *Návrh uhorských radcov na bratislavský korunovačný ceremoniál z roku 1561: Doteraz neznámy zásadný prameň k uhorským kráľovským korunováciám.* In: *Historický časopis*, 54. (2006) č. 2. 201–216. p.
- Pálffy, 2009a* *Pálffy Géza: Nádasdy Tamás nádor a magyar királyok koronázási szertartásáról (1561).* In: *Szolgálatomat ajánlom a 60 éves Jankovics Józsefnek.* Szerk.: Császtvay Tünde – Nyerges Judit. Bp., 2009. 305–310. p.
- Pálffy, 2009b* *Pálffy, Géza: Obrana strednej Európy pred osmansko-tureckou expanziou.* In: *Ivan Rusina a kol.: Dejiny slovenského výtvarného umenia. Renesancia. Umenie medzi neskorou gotiku a barokom.* Bratislava, 2009. 18–27. és 926–929. p.
- Pálffy, 2009c* *Pálffy, Géza: Staré tradície a nové zvyky v novom hlavnom meste Uhorského kráľovstva: korunovácia Maximiliána Habsburského v Bratislave 1563.* In: *Ivan Rusina a kol.: Dejiny slovenského výtvarného umenia. Renesancia. Umenie medzi neskorou gotiku a barokom.* Bratislava, 2009. 151–161. és 932–933. p.
- Pálffy, 2009d* *Pálffy Géza: Utak az arisztokráciába – bárói címszerzők a 16. századi Magyar Királyságban.* In: *Arisztokrata életpályák és életviszonyok.* Szerk.: Papp Klára – Püski Levente. Debrecen, 2009. (*Speculum Historiae Debreceniense*, 4.) 9–23. p. – nyomtatott szlovák változata: *Baróni a magnáti v Uhorskom kráľovstve v 16. storočí.* In: *Frederik Federmayer a kol.: Magnátske rody v našich dejinách 1526*

- 1948. Almanach Slovenskej genealogicko-heraldickej spoločnosti 2012. Martin, 2012. 17–28. p.
- Pálffy, 2010a* *Pálffy, Géza: Bündnispartner und Konkurrenten der Krone: die ungarischen Stände, Stefan Boeckai und Erzherzog Matthias 1604–1608. In: Ein Bruderzwist im Hause Habsburg (1608–1611). Ed.: Václav Bůžek. České Budějovice. 2010. (Opera historica 14.) 363–399. p.*
- Pálffy, 2010b* *Pálffy Géza: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században Bp., 2010. (História könyvtár: Monográfiák 27.)*
- Pálffy, 2010c* *Pálffy Géza: A Magyar Korona országainak koronázási zászlói a 16–17. században. In: „Ez világ, mint egy kert...” Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére. Szerk.: Bubryák Orsolya. Bp., 2010. 17–52. p. – szlovák változata. Korunovačné zástavy krajín Uhorskej koruny od neskorého stredoveku do začiatku 20. storočia. In: Galéria: Ročenka Slovenskej národnej galérie v Bratislave, (2011) [2013] 7–30. p.*
- Pálffy, 2012* *Pálffy Géza: III. Károly 1712. évi koronázásának 16. századi gyökerei. Régi hagyományok és új szokások az első pozsonyi Habsburg-királykoronázáson 1563-ban. In: Ius coronandi. Katalógus az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye gyűjteményeinek koronázási emlékeiből rendezett kiállításhoz. Szerk., a kiállítást rend.: Hegedűs András. Esztergom, 2012. 15–26. p.*
- Pálffy, 2013* *Pálffy Géza: A magyar országgyűlés helyszínei a 16–17. században. (A szimbolikus politikai kommunikáció kora újkori történetéhez). In: Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon a kezdetektől 1918-ig. Szerk.: Forgó András et al. Bp., 2013 (megjelenés alatt).*
- Papp, 2003* *Papp, Sándor: Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertrag-surkunden der Osmanen für Ungarn und Siebenbürgen. Eine quellenkritische Untersuchung. Wien, 2003. (Österreichische Akademie der Wissenschaften Philosophisch-Historische Klasse, Schriften der Balkan-Kommission 42.)*

- Papp*, 2004 *Papp Sándor*: Magyarország és az Oszmán Birodalom. (A kezdetektől 1540-ig). In: Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében. Szerk.: Zombori István. Bp., 2004. 37–90. p.
- Peisch*, 1941 *Peisch Lajos*: Monoszlóy András (1552–1601). Bp., 1941.
- Perger – Pálffy*,
1998 *Perger, Richard – Pálffy Géza*: A magyarországi török háborúk résztvevőinek síremlékei Bécsben (XVI–XVII. század). In: Fons: Forráskutatás és Történeti Segédtudományok, 5. (1998) 2. sz. 207–264. p.
- Perjés*, 1979 *Perjés Géza*: Mohács. Bp., 1979.
- Péter*, 1995 *Péter Katalin*: Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból. Bp., 1995. (A Ráday Gyűjtemény tanulmányai 8.)
- Póka*, 2011 *Póka Ágnes*: Egy humanista a kormányzatban – vázlat Werner György (1409?–1556) gazdaságszervező tevékenységének feltárásához. In: Fons: Forráskutatás és Történeti Segédtudományok, 18. (2011) 3. sz. 323–341. p.
- Pongrácz*, 2004 *Pongrácz, Denis a kol.*: Šľachta Bratislavskej stolice. Bratislava, 2004. (Series nobilium: Heraldicko-genealogický lexikón)
- Portisch*, 1933 *Portisch, Emil*: Geschichte der Stadt Pressburg, Bratislava. I–II. Pressburg–Bratislava, 1933.
- Ragač*, 2006 *Ragač, Radoslav*: Neznáme maliarske objednávky príležitostnej heraldickej reprezentácie pri pohreboch cirkevných hodnostárov do polovice 18. storočia vo fonde Súkromný archív Bratislavskej kapituly. In: Ars, 39. (2006) č. 2. 226–232. p.
- Rauscher*, 2004 *Rauscher, Peter*: Zwischen Ständen und Gläubigern. Die kaiserlichen Finanzen unter Ferdinand I. und Maximilian II. (1556–1576) Wien–München. 2004. (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 41.)

- Rauscher, 2005* *Rauscher, Peter*: Personalunion und Autonomie. Die Ausbildung der zentralen Verwaltung unter Ferdinand I. In: Kaiser Ferdinand I. Ein mitteleuropäischer Herrscher. Hrsg.: Martina Fuchs – Teréz Oborni – Gábor Ujváry. Münster, 2005. (Geschichte in der Epoche Karls V. 5.) 13–39. p.
- Réthelyi, 2005* Habsburg Mária, Mohács özvegye. A királyné és udvara 1521–1531. Budapesti Történeti Múzeum, 2005. szeptember 30–2006. január 9. Slovenská národná galéria, 2006. február 2–április 30. Szerk.: Réthelyi Orsolya et al. Bp., 2005.
- Ritoókné Szalay, 2002* *Ritoókné Szalay Ágnes*: „Nympha super ripam Danubii”. Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből. Bp., 2002. (Humanizmus és reformáció)
- Roháč, 2005* *Roháč, Juraj*: Ferdinand I. a Trnava. In: Politický zrod novovekej strednej Európy. 500. výročie narodenia Ferdinanda I. zakladateľa habsburskej monarchie. Ed.: Jozef Baďurík – Kamil Sládek. Bratislava, 2005. 81–87. p.
- Rusina, 2009* *Rusina, Ivan a kol.*: Dejiny slovenského výtvarného umenia. Renesancia. Umenie medzi neskorou gotiku a barokom. Bratislava, 2009.
- Rybarič, 1990* *Rybarič, Richard*: Hudba bratislavských korunovácií. In: Európske súvislosti slovenskej hudby. Bratislava, 1990. (Musicologica Slovaca 13.) 11–36. p.
- Šedivý – Štefanovičová, 2012* Dejiny Bratislavy 1. Brezalauspurc - na križovatke kultúr. Od počiatkov do prelomu 12. a 13. storočia. Zost.: Juraj Šedivý – Tatiana Štefanovičová. Bratislava, 2012.
- Šimončič – Watzka, 1988* Dejiny Trnavy. Ed.: Jozef Šimončič – Jozef Watzka. Bratislava, 1988.
- Špiesz, 1987* *Špiesz, Anton*: Bratislava v 18. storočí. Bratislava, 1987.
- Stančiaková, 2006a* *Stančiaková, Kristína*: Genealogický výskum bratislavských klarisiek v druhej polovici 17. storočia. In: Slovenská archivistika, 41. (2006) č. 2. 52–75. p.

- Stančiaková*, 2006b *Stančiaková, Kristína*: Možnosti genealogického výskumu mníšok na príklade bratislavského kláštora klarisiek. In: Genealogicko-heraldický hlas, 16. (2006) č. 2. 33–43. p.
- Šulcová*, 1992 *Šulcová, Jana*: Palác Bratislavského hradu na sklonku renesancie (stavebná a funkčná podoba paláca na podklade rozboru inventárov z prelomu 16.–17. storočia). In: Zborník Slovenského národného múzea, 86. (1992) 5–35. p.
- Šulcová*, 1996 *Šulcová, Jana*: Klenoty uhorského kráľovského pokladu uložené na Bratislavskom hrade a ich osud v roku 1527. In: Zborník Slovenského národného múzea, 90. (1996) 5–22. p.
- Šutaj*, 2008 ProtiHabsburské stavovské povstania a ich vplyv na vývoj pohraničných regiónov Slovenska a Maďarska v 17. storočí / Habsburg-ellenes rendi felkelések és ezek hatása Szlovákia és Magyarország határmenti térségének fejlődésére a 17. században. Ed.: Štefan Šutaj. Prešov, 2008.
- Szabó*, 2006a *B. Szabó János*: A mohácsi csata. Bp., 2006.
- Szabó*, 2006b Mohács. Szerk.: B. Szabó János. Bp., 2006. (Nemzet és emlékezet sorozat)
- Szakály*, 1981 *Szakály Ferenc*: A mohácsi csata. 3. kiad. Bp., 1981. (Sorsdöntő történelmi napok)
- Szakály*, 1995 *Szakály Ferenc*: Mezőváros és reformáció. (Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez) Bp., 1995. (Humanizmus és reformáció 23.)
- Szende*, 2010 *Szende László*: A Rákos mezei országgyűlések története. Bp., 2010.
- Szijártó*, 2010 *Szijártó M. István*: A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792. 2. kiad. Keszthely, 2010.
- Szűcs*, 1990 *Szűcs Jenő*: A Szepesi Kamarai Levéltár 1567–1813. Szerk.: Varga János. Bp., 1990. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai I.: Levéltári leltárak 7.)
- Takáts*, 1927 *Takáts Sándor*: Szegény magyarok. Bp., [1927].

- Teke*, 2007 *Teke Zsuzsa*: Egy firenzei kereskedő a Jagelló-korban. Raggione Bontempi 1488–1528. In: Századok, 141. (2007) 4. sz. 967–990. p.
- Teszelszky*, 2009 *Teszelszky, Kees*: Az ismeretlen korona. Jelentések, szimbólumok és nemzeti identitás. Szerk.: Czibere Mária. Panonhalma, 2009. (Historia Pro Futuro sorozat)
- Tomovičová*, 2002 *Tomovičová, Jana*: Prvá bratislavská korunovácia. In: Historická revue, 13. (2002) č. 1. 16. p.
- Tóth Á.*, 2009 *Tóth Árpád*: Polgári stratégiák. Életutak, családi sorsok és társadalmi viszonyok Pozsonyban 1780 és 1848 között. Pozsony, 2009.
- Tóth N.*, 2009 *C. Tóth Norbert*: Ecsedi Bátori István nádor pozsonyi tartózkodásának számadáskönyve. Adalékok Magyarország 1526 végi politikatörténetéhez. In: Levéltári Közlemények, 80. (2009) 169–208. p.
- Tózsza-Rigó*, 2005 *Tózsza-Rigó Attila*: A városi elit családszerkezetének vizsgálata az 1529–1557 közötti pozsonyi végrendeletek alapján. In: Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel. Szerk.: Czoch Gábor — Kocsis Aranka – Tóth Árpád. Pozsony–Pressburg–Bratislava, 2005. 131–155. p. – szlovák változata: Výskum rodinnej mestskej elity na základe bratislavských testamentov z obdobia medzi rokmi 1529–1557. In: Kapitoly z dejín Bratislavy. Ed.: Gábor Czoch – Aranka Kocsis – Árpád Tóth. Bratislava, 2006. 127–149. p.
- Tózsza-Rigó*, 2007 *Tózsza-Rigó Attila*: A pozsonyi politikai elit a XVI. század első két harmadában. In: Fons: Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok, 14. (2007) 2. sz. 187–277. p.
- Tózsza-Rigó*, 2008a *Tózsza-Rigó Attila*: A pozsonyi gazdasági elit nürnbergi kapcsolatai a 16. században. In: Urbs Várostörténeti Évkönyv, 3. (2008) 329–348. p.

- Tózsá-Rigó, 2008b* *Tózsá-Rigó Attila: A pozsonyi Tiltáskönyv (1538–1566) információs bázisa (különös tekintettel a pozsonyi felső- és középréteg városon túlnyúló kapcsolatrendszerére).* In: Századok, 142. (2008) 5. sz. 1135–1186. p.
- Tózsá-Rigó, 2009a* *Tózsá-Rigó Attila: Adalék a morva- és csehországi városok magyarországi kapcsolataihoz a 16. században.* In: Pénztörténet – gazdaságtörténet. Tanulmányok Buza János 70. születésnapjára. Szerk.: Bessenyei József – Draskóczy István. Bp.–Miskolc, 2009. 352–372. p.
- Tózsá-Rigó, 2009b* *Tózsá-Rigó, Attila: „Ausgeben - eingenomen ... die Stat [...] notturffgklich versehn”.* Rozpočet mesta Bratislavy v druhej štvrtine 16. storočia. In: Historický časopis, 57. (2009) č. 1. 67–86. p.
- Tózsá-Rigó, 2009c* *Tózsá-Rigó, Attila: Die Rolle des Donauhandels im Nürnberger Wirtschaftsleben. Beziehungen zwischen den Wirtschaftseliten Pressburgs und Nürnbergs im 16. Jahrhundert.* In: Jahrbuch für fränkische Landesforschung, 69. (2009) 95–120. p.
- Tózsá-Rigó, 2009d* *Tózsá-Rigó Attila: Szőlőbirtoklás a 16. századi Pozsonyban.* In: Szőlőtermelés és borkereskedelem. Szerk.: Orosz István – Papp Klára. Debrecen, 2009. (Speculum Historiae Debreceniense 2.) 33–54. p. — szlovák változata: Víno a vinohrady v testamentoch bratislavských mešťanov zo 16. storočia. In: Historický časopis, 60. (2012) č. 4. p. 577–593.
- Tózsá-Rigó, 2011a* *Tózsá-Rigó, Attila: Multilaterale Beziehungen der Augsburger Bürger im Handel auf der „Donauroute” im 16. Jahrhundert.* In: Verknüpfungen, Vernetzungen und Verortungen in der Germanistik. Publicationes Universitatis Miskolcensis – Sectio Philosophica, Tom. XVI. (2011) Fasc. 3. 327–334. p.
- Tózsá-Rigó, 2011b* *Tózsá-Rigó Attila: Pozsony város költségvetése a 16. század második negyedében. A városi számadáskönyvek elemzési lehetőségeiről.* In: Történelmi Szemle, 53. (2011) 1. sz. 39–62. p.

- Tózsza-Rigó*, 2012a *Tózsza-Rigó Attila*: Bécsi kereskedők keleti irányú kapcsolatrendszere és pozsonyi partnerei a 16. században. In: A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére. Szerk.: Baráth Magdolna – Molnár Antal. Bp.–Győr, 2012. 333–345. p.
- Tózsza-Rigó*, 2012b *Tózsza-Rigó Attila*: A pozsonyi városvezető elit politikai, rokon- és lakóhelyi hálózata. In: Fons: Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok, 19. (2012) 3. sz. 279–319. p.
- Tózsza-Rigó*, 2013 *Tózsza-Rigó Attila*: Udvar és (fő) város kapcsolata a pozsonyi számadáskönyvek és a kamarai források tükrében. In: Urbs Várostartörténeti Évkönyv, 7. (2013) (megjelenés alatt).
- Újváry*, 1992 *J. Újváry Zsuzsanna*: A ponyvásszekértől a közjó szolgálatáig. (Thököly Sebestyén pályafutása). In: Hadtörténelmi Közlemények, 105, (1992) 3. sz. 75–93. p.
- Vantuch*, 1975 *Vantuch, Anton*: Ján Sambucus. Život a dielo renesančného učenca. Bratislava, 1975.
- Vocelka*, 1995 *Vocelka, Karl*: „Du bist di port und zir alzeit, befestigung der christenheit” — Wien zwischen Grenzfestung und Residenzstadt im späten Mittelalter und in der frühen Neuzeit. In: Metropolen im Wandel. Zentralität in Ostmitteleuropa an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit. Hrsg.: Evamaria Engel – Karen Lambrecht – Hanna Nogosseck. Berlin, 1995. (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa) 263–276. p.
- Vocelka – Traninger*, 2003 Die frühneuzeitliche Residenz (16. bis 18. Jahrhundert) Hrsg.: Karl Vocelka – Anita Traninger. Wien–Köln–Graz, 2003. (Wien: Geschichte einer Stadt 2.)
- Vybíral*, 2008 *Vybíral, Zdeněk*: Bitva u Moháče. Krvavá porážka uherského a českého krále Ludvíka Jagellonského v boji s Osmany 29. srpna 1526. Praha, 2008.
- Winkelbauer*, 2003 *Winkelbauer, Thomas*: Ständefreiheit und Fürstenmacht. Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter. I–II. Wien, 2003. (Österreichische Geschichte 1522–1699.)

- Wurth*, 2001 *Wurth, Rüdiger*: Die Pressburger Postmeisteramt und die Familie Paar im 16. und 17. Jahrhundert. In: Forscher – Gestalter – Vermittler. Festschrift Gerald Schlag. Hrsg.: Wolfgang Gürtler – Gerhard J. Winkler. Eisenstadt, 2001. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland 105.) 473–499. p.
- Zimányi*, 1976 *Zimányi Vera*: Magyarország az európai gazdaságban 1600–1650. Bp., 1976. (Értekezések a történeti tudományok köréből Új sorozat 80.)